DE THEOPHRASTI VIRTUTIBUS DICENDI

PARS I — The complete work contains 126 pages. See the review in Berliner Phil. Woch. 1914, 195.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES AB AMPLISSIMO
PHILOSOPHORUM ORDINE
ACADEMIAE WILHELMAE ARGENTINENSIS
RITE IMPETRANDOS

SCRIPSIT

IOANNES STROUX
HAGENOENSIS

LIPSIAE TYPIS B. G. TEUBNERI MCMXII

Von der Fakultät genehmigt am 27. Mai 1911.

MAGISTRIS CARISSIMIS

PIO GRATOQUE ANIMO

D. D.

IOANNES STROUX

„Peripatetici etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere, ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus, quam omnis dicendi magistros scripsisse ostenderent.“

Cicero De Oratore I 43.

PARS PRIMA

consensu amplissimi philosophorum ordinis separatim edita.

Totius operis, quod propediem ex aedibus B. G. Teubneri in lucem prodibit,

CONSPECTUS.

LIBRORUM INDEX.

(Enumerantur ii libri, qui saepius adhibentur in disputatione.)

H. Diels: Über das dritte Buch der Aristotelischen Rhethorik Abh. Berl. Ac. 1886 IV 1—37.

P. Geigenmüller: Quaestiones Dionysianae de vocabulis artis criticae Diss. Lips. 1908.

G. L. Hendrickson: Americ. Journal of Philology 1904 vol. XXV The peripatetic mean of style.

——: A. J. Ph. 1905 XXVI Origin and Meaning of characters of style.

W. Kroll: Randbemerkungen Rh. Mus. 1907 vol. LXII.

A. Mayer: Theophrasti περὶ λέξεως libri fragmenta (cum prolegg.) Lipsiae 1910.

E. Norden: Antike Kunstprosa (Ed. 1).

H. Rabe: De Theophrasti libris περὶ λέξεως Diss. Bonn. 1890.

L. Radermacher: Rh. Mus. 1899 vol. LIV Excurs: Theophrast περὶ λέξεως.

——: Demetrii de elocutione libellus Lipsiae 1901.

Rhys Roberts: Demetrius on style Cambridge 1902.

——: Dionysius of Halic. The three literary letters Cambridge 1901.

F. Striller: De Stoicorum studiis rhetoricis Breslauer Philol. Abh. vol. I.

Maximilian Schmidt: Commentatio de Theophrasto rhetore Halis Sax. 1839.

Wilhelm Schmid: Zur antiken Stillehre Rh. Mus. 1894 vol. IL.

P. Wendland: Anaximenes von Lampsakus, Berlin 1905.

U. v. Wilamowitz-Möllendorff: Asianismus und Atticismus Hermes 1900 vol. XXXV.

PROOEMIUM.

Artis rhetoricae historiam si quis per saecula persequi studet, nihil habet antiquius, quam ut magnum temporum intervallum, quod inter Aristotelem et Rhetorica ad Herennium data intermissum nullum suae doctrinae testem praebuit, recte intellegat. Ut enim vera ars oratoria una cum populi de summa rerum arbitrio exspiravit, ita *τέχνη*, ut graece dicam, eiusque praecepta in dies magis tractabantur eoque acrius et diligentius, quo minus industriae in acie forensi consumebatur.

Atque duo viri videntur plurimum praeter ceteros dicendi magistros illius aetatis valuisse reliquisque omnibus libros suos quasi 'pratum' praebuisse, unde flores in calathos suos decerperent et praecepta exciperent: Hermagoram dico *πραγματικοῦ τόπου* magistrum, *λεκτικοῦ* vero Theophrastum. Ille *ῥητορικώτερος*, *φιλοσοφώτερος* hic. Partes tamen, quas in arte praecipienda egerunt, vicissim videntur commutatae esse. Hermagoras totus fere in rebus versabatur, quarum inventionem et ordinem nova ratione ita docere studuit, ut philosophorum doctrinam nimis ad illa tempora a rhetoribus neglectam consereret cum praeceptis vere rhetoricis.[1]) At Theophrastus, qui philosophiam profitebatur, verbis maxime operam dedit, quam partem disciplinae rhetoricae magister eius Aristoteles invitus fere et necessitate coactus ad institutionem suam admisit. *Δίκαιον γὰρ αὐτοῖς ἀγωνίζεσθαι τοῖς πράγμασιν, ὥστε τἆλλα ἔξω τοῦ ἀποδεῖξαι περίεργά ἐστιν* (Arist. Rhet. III 1 p. 1404a5), neque verborum ornamenta oratoribus usui esse putat, nisi *διὰ τὴν τοῦ ἀκροατοῦ μοχθηρίαν*. Qua ex sententia factum est, ut eius commentarius *περὶ λέξεως* neque universa ratione neque praeceptorum ordine ad veram et dilucidam eius partis praeceptionem sufficeret, quamvis egregie singula quaedam explicarentur. Theophrastus igitur *λέξεως* praecepta accurate pertractavit, initia a magistro suo instructa peregit, manca sup-

1) Fundamenta tamen manebant rhetorica, rhetor voluit esse et appellari Hermagoras. „Die einzige Rhetorik, welche sich aus dem Boden der Philosophie heraus entwickelte, war die des Hermagoras, und die wollte doch nichts anderes sein als Rhetorik.“ (Thiele: Hermagoras p. 171).

plevit, varia et dispersa ordine et consilio disposuit, omnem denique elocutionem sub certam rationem redegit, ne discipulos dicendi studiosos in hac ipsa artis parte a philosophorum schola dimitteret, quae prae ceteris necessaria videretur oratori. „Quem hoc uno excellere, id est oratione, cetera in eo latere indicat nomen ipsum; non enim inventor aut compositor aut actor —[1]) haec complexus est omnia — sed et Graece ab eloquendo *ῥήτωρ* et Latine eloquens dictus est; ceterarum enim rerum, quae sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat, dicendi autem, id est eloquendi, maxima vis soli huic conceditur.“ (Cic. Or. 61). Sed ne sapientiae quoque studiosos ad *κατασκευὴν* oratoriam vocaret, philosophorum dicendi rationem a genere rhetorico apertis verbis separavit. Sicut Aristoteles verborum curam *πρὸς τὸν ἀκροατήν* dixit esse (p. 1404a11), hac ratione Theophrastus orationem in duas partes divisit: *Διττῆς οὔσης τῆς τοῦ λόγου σχέσεως, καθὸ διώρισεν ὁ φιλόσοφος Θεόφραστος, τῆς τε πρὸς τοὺς ἀκροωμένους, οἷς καὶ σημαίνει τι, καὶ τῆς πρὸς τὰ πράγματα, ὑπὲρ ὧν ὁ λέγων πεῖσαι προτίθεται τοὺς ἀκροωμένους, περὶ μὲν τὴν σχέσιν αὐτοῦ τὴν πρὸς τοὺς ἀκροατὰς καταγίνονται ποιητικὴ καὶ ῥητορική ..... τῆς δέ γε πρὸς τὰ πράγματα τοῦ λόγου σχέσεως ὁ φιλόσοφος προηγουμένως ἐπιμελήσεται τό τε ψεῦδος διελέγχων καὶ τὸ ἀληθὲς ἀποδεικνύς* (Ammonius in Aristot. *περὶ ἑρμην.* vol. IV, 5 p. 65 Busse, Schmidt fragm. XXIV Mayer p. 14). Artis praeceptis oratoribus tantum opus est, philosophi elocutionem accuratam, sed vacuam ornamentis ex rebus ipsis adipiscuntur. Nam „loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt quam incitare, et[2]) de rebus placatis ac minime turbulentis docendi causa, non capiendi loquuntur .... ergo ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc agitur, secernere“ (Cic. Or. 63).

Neque dubium est, quin eo consilio Theophrastus philosophorum sermonem ab oratorum dictione removerit, ut illos, qui prudentiae compotes nullis praeceptis egerent, ab opere suo longe dimitteret et omnem disputationem *περὶ λέξεως* in oratoria collocaret elocutione. Ut Hermagoras, qui *λέξιν* fere neglexit, speciem philosophiae assequitur, ita Theophrastus dum singula *λέξεως* praecepta explicat, in ipsis versatur artis rhetoricae penetralibus. Unde laus illa Ciceronis orta est: „Peripatetici

1) Hoc loco Madvig addidit 'qui', eandem vocem post 'sed' Heerdegen. Quia 'dictus est' etiam ad priora nomina pertinere debet, Madvigio assentior in re, de voce non constat. Non solum de relativo pronomine, sed etiam de concessiva compositione (velut 'etsi') cogitare licet.

2) 'et de' scripsit Heerdegen. Sed codex L, quo nititur haec pars, exhibet 'fide', id est 'si de', quae lectio mihi vera videtur esse.

autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere, ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus, quam omnis dicendi magistros scripsisse ostenderent" (Cic. De Or. I 43). Nihil mirum est tale opus apud posteros maxima auctoritate usum esse eiusque praecepta fluxisse in recentiorum saeculorum scripta rhetorica, quae ad nos pervenerunt. Nobis autem quaestio occurrit, quanam ratione inter vetera Theophrastea et recentiora distingui possit. Nam eo rarius nomen auctoris affertur, quo magis eius praecepta in communem usum omnium, qui περὶ λέξεως disserebant, rhetorum adsumpta sunt. Apparet igitur ex certis fragmentis nobis quam accuratissime fieri possit, cognoscendum esse, quae fuerit praecipiendae elocutionis indoles Theophrastea atque ratio omnis, ut oculos quasi coloribus eius adsuescamus, priusquam in vastis recentiorum campis flores, quos Eresius consevit, quaerere et in nova serta colligere conemur.

Hoc igitur propositum mihi est demonstrare, quae Theophrasti fuerit ratio λέξεως. Quod non ita persequar, ut in uno eius opere et in frustulis huc, illuc vertendis morer. De Theophrasti virtutibus dicendi libellum meum inscripsi, quia virtutum historiam expositurus sum. Fateor autem tantopere me disquisitioni, quae in illis dicendi virtutibus posita est, confidere, ut sperem, quicunque eas per tempora et per rhetorum scripta mecum persecuti erunt, omnes sua sponte idem iudicium de Theophrasti ratione λέξεως laturos esse atque me ipsum. Id enim argumentum, quod ex historiae cognitione ultro evadat, maiore persuadendi vi praeditum puto esse, quam verba quaedam cuiuslibet grammatici, quae interpretationis artificiis ad testimonium accomodantur et, si accurate inquirimus, saepe rem in dubio relinquunt. Accedit, quod nostra magis interest ipsam historiam artis rhetoricae intellegere et videre, quae sit cuiusque doctrinae origo et natura, quibus de causis et qua ratione mutata sit, quae in scripta pervenerit, quam multorum et clarorum auctorum nominibus speciem scientiae usurpare. Itaque satis habere potui de virtutibus dicendi componere argumentum, Theophrasti vero nomini parcere, nisi alterum cum altero tantum cohaerere vidissem, quantum arborem cum terra, in quam radices suas demittit. Plantam diruit, qui evellit, virtutes non intellegit, qui earum auctorem neglegit. Licet Theophrastus 'virtutes' non invenerit, tamen iis principatum in praecipienda elocutione non solum ipse in sua arte concessit, sed opera sua etiam effecit, ut apud posteros quoque eundem locum obtinerent. Quae cum ita sint, is, qui de virtutibus dicit, de Theophrasto dicat necesse est. Bipertita ergo erit disputatio, in quam duae quaestiones con-

veniant, cuius ne rationem ordinis desideres, mihi pauca de dispositione libelli dicenda sunt.

Ut oratoriae inventionis est statum causae primum constituere, ita ego quoque primo capite sententias diversas virorum doctorum, qui de Theophrasti doctrina *λέξεως* scripserunt, afferam, ut eorum ex *κατάφασι* et *ἀπόφασι* cognoscatur, quid omnino in controversia sit. Altero capite Theophrasti rationem virtutum accuratius tractabimus. Etsi enim inter omnes constat virtutes quasdam elocutionis ab eo esse statutas, tamen de numero et de indole eius doctrinae magna dissensio est. De Theophrasto autem certiorem te factum esse volo, priusquam ad historiam virtutum aggrediamur. Sic igitur instructus ad Aristotelem tertio capite quasi redibimus, progrediemur vero usque ad Stoicos. Nam ad Romanorum memoriam non transibimus, nisi comparatis antea virtutibus narrationis. Quae propter affinitatem dignae sunt, quae audiantur; cum enim similes sint elocutionis virtutibus, harum cognitionem adiuvant. Tamen multo magis, quam solet fieri, alteras ab alteris distinguendas esse apparebit (Cap. IV). Deinde Romani rhetores suam de virtutibus dicendi sententiam proferent (Cap. V). Accedit sextum caput, quo virtutum usum in scriptis rhetoricis ad imitationem compositis persequemur. His sex capitibus absolutis quoniam virtutum ratio ipsa per se satis tibi nota erit, iam erit quaerendum, quae ratio inter virtutes et genera dicendi intercedat. Cui quaestioni cum capite septimo responderimus, insequenti capite eos audiemus, qui falso contaminandi studio impulsi virtutes cum generibus confundere voluerunt.

CAPUT I.

DE STATU QUAESTIONIS.

Maximilianus Schmidt bene de Theophrasto et de arte rhetorica meritus est, cum in „commentatione de Theophrasto rhetore“ (Halis Sax. 1839) et reliquorum librorum rhetoricorum et fragmenta περὶ λέξεως (p. 39—53) tam accurate colligeret, ut eius sylloge adhuc permanserit et sola digna sit, quae a nobis adhibeatur. Wimmerus enim, Parisinus editor Theophrasti, in rhetoricis fragmentis nihil correxit, multa omisit. Britannus autem vir doctissimus et artis rhetoricae peritissimus, Rhys Roberts, iam dudum pollicitus se fragmenta περὶ λέξεως denuo tractaturum esse[1]) promisso, quantum equidem scio, nondum stetit. Schmidtius quidem in singulis fragmentis haesit neque universam libri[2]) περὶ λέξεως indolem et dispositionem nos docuit. Contra arcessitis iis locis, quos translatos esse ex Theophrasto a recentibus rhetoribus in suos libros, si minus auctoris nomine, at doctrinae certe ratione probaretur, quid de toto opere eiusque dispositione demonstrari posset, Hugo Rabe exposuit libello, qui inscribitur: „De Theophrasti libris περὶ λέξεως“ (Diss. Bonn 1890). „Totius operis Theophrastei argumentum quale fuerit et quomodo dispositum, etiam nunc nisi spes me fallit, e compluribus scriptoribus erui potest, dum de eorum diversis consiliis recte iudicemus“ (Rabe l. c. p. 6). Cuius omnis disputatio a Dionysio Halicarnasensi pendet, „quippe qui prae ceteris dilucide Theophrastei operis dispositionem prodere“ ei visus sit (p. 7). Quam varia autem et natura diversa argumenta in uno opere, quod in quinque putat libros

---

1) Roberts: Demetrius on style, Cambridge 1902 p. 16 „I hope to collect elsewhere the chief fragments of the περὶ λέξεως and to review the scattered references made to the work in antiquity.“

2) Laert. Diog. V, 47 περὶ λέξεως ᾱ. Ei fidem puto habendam esse, etiamsi Dionysius altero loco dicat ἐν τοῖς περὶ λέξεως, altero ἐν τοῖς περὶ λέξεως γραφεῖσι. Recte nunc Mayer: Theophrasti περὶ λέξεως libri fragmenta p. VI. δ̄ coniecit Usener: Anal. Theophr. p. 9 cf. p. 20, quinque libros numerat Rabe.

divisum fuisse, composuerit, ex conspectu, quem in exitu libelli (p. 45) addidit, perspicitur. Atque certis argumentis demonstrare studet, quod iam Westermannus (Griech. Beredsamkeit I, 170) suspicatus est, Theophrastum in libro περὶ λέξεως tria esse dicendi genera docuisse, eam existimat summam fuisse doctrinae Theophrasteae, illud praecipue viris doctis placebat ob idque ipsum Rabii libellus afferri solet. Paucos testes advocabo, qui tibi instar omnium esse possunt. Si Volkmannum quaeris, satis confuse χαρακτῆρας cum ideis contaminat, sed dubium non est, quin etiam tria genera Theophrasto adsignet (Rhetorik d. Griechen u. Römer, 2. Aufl. p. 533), idque iam ante Rabii libellum. Multo vero certius idem exponit Rabium secutus in compendio, quod in Mülleri encyclopaedia philologica edidit (Rhetorik d. Griechen u. Römer 3 A v. Hammer in Iw. Müllers Hdbuch p. 53 sq.). Gravior certe testis est Eduardus Norden, vir praeter ceteros artis rhetoricae peritus, Rabii amicus eiusque in ipsa dissertatione publice defendenda adversarius. „Daß die .... Scheidung der χαρακτῆρες λέξεως mit ihren benachbarten Fehlern auf Theophrast zurückgeht und daß nur zweifelhaft ist, inwieweit dieser auch schon die Namen der fehlerhaften Stilarten geprägt hat, weist H. Rabe: De Theophrasti libris περὶ λέξεως 24ff. überzeugend nach.“ 1) (A. K. I[1] p. 70 adnot.). Wilamowitzii quoque auctoritate sententia illa probatur. „Die Unterscheidung der Stilarten war in Ausführung aristotelischer Gedanken von Theophrastos mit vollkommenstem Erfolge durchgeführt und den richtigen Gedanken waren ihre παρεκβάσεις zur Seite gestellt worden“ (Hermae vol. XXXV 1900 p. 27) idemque in Graecarum litterarum historia (Kultur d. Gegenwart I[8] Ed. II p. 104): „Theophrast hat in seinem Buche über den sprachlichen Ausdruck (d. i. περὶ λέξεως) auf dem Boden des wunderbar feinen aristotelischen Buches, das wir jetzt als drittes der Rhetorik lesen, ein festgefügtes System erbaut, namentlich durch die Anerkennung verschiedener Prosastile“.2) Ut etiam alienae linguae testem afferam: Idem Rhys Roberts, quem modo commemoravimus, de generibus consentit: „Among the topics induded in this work seems to have been one which becomes very prominent in later writers — that of the three types of style. It is probable, that Theophrastus ... developed considerably, and in a most interesting way, the

1) Nescio quomodo erraverit vir doctus in sententia Rabii referenda. Rabius enim vitiosa genera Theophrasto denegavit. „Me iudice a Theophrasto vitiosi elocutionis characteres non sunt statuti“ (p. 26) itaque proprium auctorem inter Theophrastum et Demetrium Π. Ἑρμ. invenit „a quo Theophrasteis elocutionis characteribus additi sunt vitiosi“ (p. 27 Annot). Wilamowitzius (cf. locum supra allatum) Nordenum puto secutus idem fecit.

2) Cf. etiam Usener: Sitzber. Münch. Akad. 1892, p. 607.

doctrine of style as it came from his masters hands" (Demetrius περὶ ἑρμηνείας with introduction etc. Cambridge 1902 p. 16). Satis iam perspicitur eos vicisse, qui genera ad Theophrastum detulerint.[1])

Tamen non prorsus defuit, qui contra disputaret. Guilelmus Schmid in Musei Rhenani vol. 49 (p. 133 sqq.) de tribus dicendi generibus scripsit Procli chrestomathia adductus cumque in eorum historiam inquireret, a Theophrasti doctrina ea aliena esse cognovit. Videtur autem sibi probavisse a Stoicis genera dicendi esse inventa, Theophrastum docuisse ἰδέας dicendi. Quae cum essent ab Isocrate inchoatae, a Theophrasto propagatae, Hermogenis denique opera ad regnum eas pervenisse. Quot ἰδέας Theophrastus numerasset non constare. „Theophrast unterschied mindestens vier ἰδέαι λέξεως — daß es bloß vier gewesen seien, kann weder aus Cicero ... noch aus Simplicius ... geschlossen werden. Vier von diesen ἰδέαι oder laudes orationis hießen σαφές μεγαλοπρεπές ἡδύ πιθανόν. Ganz verfehlt wäre es diese ἰδέαι λέξεως in eine Linie mit den auch dem Aristoteles schon (Rhet. III 2, 5) bekannten notwendigen Grundeigenschaften jeder Rede zu stellen" (l. c. p. 145). Quae Schmid probare studebat, iis nocuerunt, quae iure negavit. Grato equidem animo profiteor me ut in rebus aliter sentire ita in ratione inquirendi multum ab eo didicisse.[2]) Radermacher operam dedit, ut repetitis Rabii argumentis et novis quibusdam additis falso Schmidium iudicasse demonstraret (Rh. Mus. 54, 374 sqq. Excursus: Theophrast περὶ λέξεως). Extrema autem disputatione hoc monuit: „Ich meine also, wir müssen uns bei der Tatsache beruhigen, daß Theophrast der erste war, der drei Stilarten unterschied" (p. 380). Sed non deterruit Hendricksonium, virum doctissimum, quin denuo Theophrasti memoriam tribus generibus liberare studeret, cum Peripateticorum μεσότητα compararet cum generum ratione (American Journal of Philology vol. XXV 1904 p. 125 sqq.) Atque tria sibi haec capita proposuit: primum, ut ipsius verbis utar, „that Theophrastus following the teachings of his master designated excellence of style as a mean (μεσότης) and named Thrasymachus as the first one to attain it." alterum „that Dionysius with superficial apprehension of this conception has applied it to the doctrine, current in this time, of the three characters of style, identifying the Peripatetic mean with the so called middle style", tertium „that therefore from this

1) Cf. etiam Jebb: Attic Orators II, p. 397. Sandys: Ciceronis Orator, Cambridge 1885 p. LXX. Gaetano Curcio: Le opere retoriche di M. Tullio Cicerone, Acireale 1900 p. 24.

2) In Christii histor. litt. Graec. nova editione quam curavit, Schmidius in eadem fere sententia se ostendit perseverasse. cf. vol. II 49 Annot. 5.

evidence at least, Theophrastus is not the source of this classification of styles, the true origin of which must be sought elsewhere" (p. 127). Quae ut probaret, Hendricksonius a magistro Theophrasti et a vetere Peripato argumenta petivit eadem ratione, qua Dielsius Theophrasto usus est ad tertium librum Rhetoricorum Aristoteliorum interpretandum (Diels: 3. Buch der Aristotel. Rhet. Abh. Berl. A. 1886), eiusque rhetoricam doctrinam etiam cum ethica Peripateticorum mediocritate comparavit. Si satis multa et firma argumenta adessent, quibus constaret Theophrastum dicendi tria genera exposuisse, statuendum fuit eum in libro περὶ λέξεως a Peripatetica μεσότητος ratione vel maxime discessisse. Eiusmodi argumenta nulla esse Hendrickson ostendit, sed omnia esse liquida, si apud Theophrastum τὸ μέσον ἐν λέξει idem atque apud Aristotelem invenimus. „But especially I desire to make it plain by means of authentic fragments of Theophrastus, that his conception of the 'virtue of style' was the same as that of Aristotle and therefore wholly alien to the division into χαρακτῆρες now commonly attributed to him" (p. 137). Quamquam summo ingenio et acumine causam egit, tamen paucis videtur persuasisse. Theophrasto enim cum tria dicendi genera adimeret, singulum et unum dedit praeceptum μεσότητος, ex quo totam libelli indolem et rationem λέξεως non contigit, ut illustraret. Neque difficultates solvit in altera disputatione, quam de tribus generibus scripsit in volumine XXVI (A. J. Ph. 1905). Itaque prior sententia de Theophrasto generum auctore etiam post Hendriksonium duravit et adhuc vulgo credita videtur esse. Ut compendium afferam, audi, quaeso, Gudemannum in „Grundriß zur Gesch. d. class. Philol. (p. 23)" ita dicentem: „Die berühmte Dreiteilung der 'genera dicendi' geht ebenfalls trotz Hendrickson auf ihn (Theophrast) zurück". Valet igitur in nostram quoque quaestionem Horatianum illud: 'Adhuc sub iudice lis est'.

Haec iam dudum scripta erant — aliis enim officiis distentus duos fere annos in hac dissertatione consumpsi — totum iam consilium operis erat initum et maxima pars primis litteris etiam mandata, cum editus est Lipsiae in Aedibus Teubneri liber Augusti Mayer, qui inscribitur: „Theophrasti περὶ λέξεως libri fragmenta". Dicere nequeo, quanto studio a nova editione nova ad Theophrasti iam adamati interpretationem subsidia expetiverim neque quantopere meum studium ille liber eluserit. Non quo multa Theophrastea desint: sed haec paene evanescunt sub mole eorum, quae certe ab eo sunt aliena. Totius autem libri restituendi fundamenta ita iecit Mayerus, ut non solum ἰδέας poneret virtu-

tum (ἀρετῶν λέξεως) loco, similiter atque ante eum fecit Schmidius[1]), sed etiam tria dicendi genera (χαρακτῆρας) adderet eos secutus, quorum sententias Schmidius refutare studuit. Neutrum vero ad Theophrasti librum iure deferri, omnem eius rationem λέξεως in virtutibus elocutionis esse positam cum ex virtutum historia mihi demonstrari posse videretur, etiam post Mayeri editionem nova totius quaestionis disputatione opus esse censui. De singulis partibus in hac tam universa dissensione decertare inutile putavi esse nisi iis locis, ubi de summa totius quaestionis agitur. Ibi meae sententiae iam antea litteris conceptae argumenta, quibus ille mihi refutari videretur, addidi. Omnino autem sicut neminem consulto praeterii, cuius sententiam secutus sum, ita meum non esse credidi ex magna copia litterarum, quae nostra aetate de arte rhetorica editae sunt, omnes, quibus assentiri non possum, disertis verbis afferre, nisi magni nominis auctoritas id postulabat.

CAPUT II.

DE THEOPHRASTI RATIONE VIRTUTUM.

Cicero in 'Oratore' (75 sqq.) Atticorum subtile genus dicendi describit atque postquam simplicem eius generis rationem ex ornamentis verborum tantopere exemit, ut elegantia modo et munditia remaneat, ita pergit: „Sermo purus erit et Latinus, dilucide planeque dicetur, quid deceat, circumspicietur; unum aberit, quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus: ornatum illud, suave et afluens“.

Hoc gravissimum duco omnium fragmentorum, quae libri περὶ λέξεως ad nos pervenerunt, in his Tullii verbis summum nostrae quaestionis momentum colloco. Sed interpretatione indigent haec verba, neque enim sine causa factum videtur esse, quod hunc tam gravem locum viri docti diversis rationibus intellexerunt, quamquam verba ipsa satis aperta sunt, ut de Ciceronis quidem sententia nulla relinquatur dubitatio. Sed quo maioris res momenti est, eo diligentius ratio philologicae inquisitionis est servanda. Ciceronem ex Cicerone interpretari debemus, priusquam alios testes advocemus. Plerique autem interpretes a vero videntur aberrasse, quia ex Simplicio, de quo infra dicam, certam antea

1) Schmidius tamen inter ideas et virtutes tam accurate distinxit, ut etiam disertis verbis vetaret eas confundi (Mus. Rhen. 49, 145). Mayerus autem non dubitat ideas cum virtutibus permiscere et mixtum aliquid describit, quod est, ut Tullii verbis abutar, „utriusque particeps vel utriusque, si verum quaerimus, potius expers“.

de Theophrasto sententiam perceperant eandemque in Ciceronem quamvis invitum vi interpretationis intulerunt. Nostra igitur ita procedat disputatio, ut primum interpretemur ipsum Oratoris Tulliani locum, deinde librum tertium de Oratore adhibeamus, tum denique Simplicium, cuius diversa ex ratione quomodo Ciceronis de Theophrasteis virtutibus testimonium viri docti mutaverint, postremo videamus.

Atque primum quidem, cum in Romanorum litteris rhetoricis plurimum semper valeat Graeca artis vocabula pro Latinis restituere, hoc nos facere nostro quoque loco oportet. Neque dubium est, quin tria, quae Tullius priora enumeravit, recte[1]) vertamus his Graecis vocabulis: 1. *ἑλληνισμός*, 2. *σαφήνεια*, 3. *πρέπον*. In quarta tamen laude haeremus, quam unam esse etsi Cicero aperte docet, tamen tribus voluit nominibus appellare, cum ita diceret: 'ornatum illud, suave et afluens'. E quibus unum vocabulum, scilicet suave, Graeca voce *ἡδύ*, cuius in arte rhetorica vim late patentem nemo ignorat, sine dubio reddi potest. Tamen Strillerus, qui loco laudato voce illa contentus est, partem bene convertit, totam virtutem non nominavit. Quaerentibus nobis, quo Graeco nomine Theophrastus uti potuerit, maxime considerandum est Ciceronem in libro De Or. III eandem laudem una voce appellare 'ornatum'.[2]) Sane ne id quidem vocabulum satis definitum est, ut certa ratione in Graecum sermonem transferatur. *Κόσμος* nomen non probatur usu rhetorum. Sed si virtutum dicendi historiam postea percurres, videbis, quibus rationibus adductus nomine *κατασκευή* quartam laudem a Theophrasto censeam esse appellatam. Atque haec quidem de Graecis laudum vocabulis. Iam ad earum numerum attendamus. Feliciter enim accidit, quod Cicero tam accurate numeravit. Quattuor laudes descripto ordine[3]) affert. Quam ipse quarto loco collocat, eandem apud Theophrastum affirmat quartam fuisse. Quis est, qui casu hoc factum esse credat? Negandum immo vero est tres laudes, quae apud Ciceronem quartam antecedunt, alias esse, quam illas tres laudes, quas apud Theophrastum antecessisse numerus docet. Accedit, quod illa de laudibus verba ut inter se coniuncta et continua sunt, ita a finitimis verbis distinguuntur. Antea enim Tullius idem fere aliis verbis exposuit, scilicet subtilem oratorem elegantia excellere, sed ornamentis carere, ita ut

1) Ita etiam convertit Striller: De Stoicorum studiis rhetoricis p. 51. Locos, quibus probetur, collegerunt Causeret: Étude sur la langue de la rhétorique dans Cicéron (1886) et Geigenmüller: Quaestiones Dionysianae de vocabulis artis criticae.

2) Cf. infra p. 11, p. 18 sqq.

3) Etiam dicendi ratione Cicero enumerationem significavit. Nam asyndetice et membratim magis quam periodice locutus est.

quattuor laudum enumeratio quasi recapitulationis vice fungeretur, postea autem verba quaedam de sententiis fecit. Quare cum quattuor laudes etiam disputationis filo inter se consuantur, sequitur, ut quod de una constet quarta, idem de trium antecedentium auctore statuendum sit. Sed haec fortasse leviora. Gravissimum vero et certum argumentum ex Ciceronis argumentatione et consilio capitur, quaerentibus nobis, quid adhibitis quattuor laudibus et ascita Theophrasti auctoritate sibi voluerit. Quod ut intellegamus, meminisse nos oportet Atticos in Ciceronem impetum facere, quorum genus dicendi in summa eruditione et prudentia positum rerum diligentia et elegantia verborum excellebat. Tale igitur genus oratorum vituperandum erat, non quo vitia ostenderet, sed quod bonis careret. Quam sententiam Tullius primum suis verbis protulit, cum laudaret ea, quae essent subtili oratori instrumenta dicendi, alia vero denegaret, quae non minus magna essent, veluti numeros oratorios et omnem insignem ornatum (Or. 76—78). Deinde autem iure veritus, ne sibi cedere Attici nollent, ad maius nomen iudicium detulit, cuius in λέξεως praeceptione auctoritatem omnes artis rhetoricae periti colebant, ad Theophrastum, magistrum elocutionis. Quattuor hic laudes orationis constituit, quarum tres quidem Attici sua subtilitate assecuti sunt, una certe deest eosque detinet, ne ad optimum perveniant. Omnem argumenti vim debilitat et is, qui quattuor laudum unam Theophrasto, tres reliquas aut ipsi Ciceroni aut alteri tribuat, et is, qui plures etiam, quas Cicero omiserit, laudes a Theophrasto constitutas esse contendat. Quodsi legimus: 'unum aberit, quod quartum numerat Th.', qua tandem ratione hoc 'unum' explicabis, nisi omnia, quae Theophrastus praeter hoc 'unum' voluit, subtili oratori praesto esse concedes?

Ad numerum laudum et Theophrasti auctoritatem cognoscendam verba 'Oratoris', ut interpretatio docuit, certe sufficiunt. Sed cum uno loco commemorentur, non intellegitur, quas partes in libris technicis περὶ λέξεως egerint, quomodo cum reliquis praeceptis in unum ordinem convenerint. Haec autem ad plenam laudum Theophrastearum cognitionem desiderantur.

Ecce auxilio venit liber tertius De Oratore. Qui si satis adhibitus esset, de interpretatione laudum in Oratore non potuit adeo dubitari. Etenim cum easdem quattuor laudes ita coniunctas videamus, ut omnem λέξεως orbem complectantur, non iam licet dissoluto ordine aliam ad alium auctorem referre aut illis quattuor complures alias aliunde repetitas adnectere. Ita autem de elocutione Crassum praecipientem fecit Cicero: „Quinam igitur dicendi est modus melior . . . quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque

dicamus?" (De Or. III 37). Quae in Graecum conversa sermonem haec sunt: ἑλληνισμός, σαφήνεια, κατασκευή, πρέπον. Mutato leviter ordine[1]) apparet easdem quattuor laudes enumerari, quos 'Orator' Theophrasto dedit. Haec igitur ratio inter librum tertium De Oratore et Oratorem intercedit, ut Orator nos doceat Theophrastum auctorem quattuor laudum esse, librum De Oratore tertium earum usum et rationem ostendat. Neque enim quicquam, quod in libro De Or. III de fontibus legitur, quibus Cicero usus sit, nobis obstat, quominus quattuor laudes, quas Crassus explicat, a Theophrasto petitas esse ex Oratoris testimonio credamus[2]), sed etiam omnia in Theophrastum Peripateticum bene quadrant. In dialogo non potuit Cicero facere Crassum et Antonium hunc illumve auctorem nominatim afferentes, ut in libris technicis ratio est. Tamen in una elocutionis parte auctoribus sibi nitendum esse putavit, ut opprobrium evitaret. Sicut in 'Oratore', cum longa disputatione explicaret, quid de numerosa oratione sentiret, veritus, ne tam subtilis doctrina sibi dedecori esset, multis argumentis se optimo iure ea docere contendit[3]), ita in libro De Or. III 187 se excusavit his verbis: „Atque haec quidem ab eis philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod eo saepius testificor, ut *auctoribus laudandis* ineptiarum crimen effugiam." Omnis de rhythmis locus a Catuli philosophis petitus est, Catulus autem erat Peripateticus, quorum insuper nomina Tullius profert: „Aristoteles, Catule, vester" (III 182) et brevi post: „Namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodammodo, non astricte, sed remissius numerosam esse oportere" (III 184). In reliqua autem λέξεως institutione, in qua crimen illud ineptiarum praecipienti minus imminebat, magistrorum dicendi praecepta Crassus iterum atque saepius aspernatus[4]) Sulpicio roganti explicavit, quomodo in re vulgari et omnibus nota nihilominus suo nomine digna esset expositurus: „Tum Crassus: 'pervulgatas res requiris', inquit, 'et tibi non incognitas, Sulpici: quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit? Sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui *auctores et inventores* sunt harum sane minutarum rerum (sci-

---

1) De Theophrasti ordine τοῦ πρέποντος vide caput V.

2) Adnotandum est Theophrasti auctoritatem ad quattuor laudes solas pertinere. De singulis praeceptis hac in disputatione non quaerimus, sed consentaneum est praeter Theophrastea in singulis etiam recentiora adhibita esse. Infra apparebit Ciceronem in tribus laudibus multo breviorem esse, quam fuit Eresius, in ornatu locupletiorem.

3) Or. 140 sqq.

4) De quibus vide De Or. III 54, III 92, III 103.

licet praeceptorum λέξεως) revertendum“ (III 148). Quidni credamus Ciceroni, qui operi suo dignitatem reddere studuit, cum auctoritatem magistrorum summo nomine praeditorum sequi mallet quam rhetorum minorum. Quos autem eos inventores fuisse dicamus? Qui historiam λέξεως secum reputabit, facere non potest, quin Peripateticos significari intellegat. Cicero et ipse quoque initio operis sui nos docuit, quos designare vellet, cum hanc laudem ad Aristotelem Theophrastumque deferret (De Or. I 43). Constat ergo quattuor illas virtutes, quibus Crassus in tertio libro De Or. omnem elocutionem subicit, ipsius Theophrasti esse. Iam videndum est, qua ratione λέξεως praecepta in quattuor laudum capita distribuantur.

I. Ἑλληνισμός.

Crassus Tullianus quamquam ἑλληνισμόν et σαφήνειαν inter laudes ducit, tamen suum non putat esse puri et dilucidi sermonis praecepta explicare. Eas enim duas virtutes oratorias non rhetorum erat excolere in adulescentibus, sed grammaticorum in pueris. „Neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat . . . neque vero, qui non dicat, quod intellegamus, hunc posse, quod admiremur, dicere. Linquamus igitur haec, quae cognitionem habent facilem, usum necessarium. Nam alterum traditur litteris doctrinaque[1]) puerili; alterum adhibetur ob eam causam, ut intellegatur, quid quisque dicat“ (III 38). „Praetereamus igitur praecepta Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit“ (III 48). „Quoniam haec satis spero vobis quidem certe maioribus molesta et putida videri“ (III 51). Res facile intellegitur, modo Tullianae aetatis partitionem disciplinae consideremus: pueri primum apud grammaticos discebant neque quisquam rhetor discipulum nondum initiis quasi litterarum imbutum recipiebat. Rhetorum cursus superior erat et rhetores cum aliqua contemptione grammaticos inferiores despiciebant. Cicero autem, qui rhetorum disciplinam in altiora philosophiae spatia efferre volebat, nolebat certe ad grammaticos descendere. Itaque cum duo illa capita, quamvis ab ipsius aetate abhorrerent, nihilominus conservaret, se magnam veteris artis auctoritatem sequi confessus est. Nam ad Theophrastum philosophum capita περὶ ἑλληνισμοῦ et περὶ σαφηνείας optime quadrant. Aristoteles ne libro quidem de arte poetica conscripto indignum esse iudicavit de litteris et verborum generibus dicere (Poetic. 1456 b 20 sqq.), quem ad locum in tertio artis rhetoricae libro disputationem

1) Aut ex scriptis (litterae) aut ex magistri verbis (doctrina) pueri discunt. Falso Sorof: ἓν διὰ δυοῖν: wissenschaftlicher Jugendunterricht.

revocavit, ne bis isdem de rebus ageret.[1]) Sed praeterea totum caput rhetorici libri praeceptis *ἑλληνισμοῦ* implevit (Rhet. III 5). Stoici quantam in explicandis elocutionis partibus et in reliquis rebus grammaticis operam consumpserint, iam satis constat. Atque Dionysius Halicarnasensis, cum nollet ex variis de litterarum numero sententiis unam suis rationibus probare, eiusmodi disputationes grammaticis, necnon philosophis commendavit: *Ἡ μὲν οὖν ὑπὲρ τούτων θεωρία γραμματικῆς τε καὶ μετρικῆς, εἰ δὲ βούλεταί τις, καὶ φιλοσοφίας οἰκειοτέρα* (de comp. verb. c. 14 p. 74 R). Idem ubi de partibus elocutionis (*μόρια* sive *μέρη* sive *στοιχεῖα λέξεως*) varias sententias ordinem temporum secutus attulit, primos advocavit Aristotelem atque Theodectem *καὶ τοὺς κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους φιλοσοφήσαντας*, quo in numero iure ducendus est Theophrastus, deinde *τοὺς τῆς Στωϊκῆς αἱρέσεως ἡγεμόνας* et *τοὺς μεταγενεστέρους* (de comp. verb. c. 2 p. 8 R). Theophrastus igitur ex suae aetatis moribus non habebat, cur res grammaticas, quae Ciceronis Crasso praetereundae erant, omitteret. Immo vero philosophi erat in his rebus accurate versari. Pauca, quae sub hoc capite ei tractanda erant, etiam Cicero perstrinxit[2]), cum adhortaretur: „(verba) sic et casibus et temporibus et genere et numero conservemus, ut ne quid perturbatum ac discrepans aut praeposterum sit“ (III 40). Atque haec quidem ad grammaticas verborum formas pertinet, illud fortasse gravius est, quod addidit: „Sed etiam lingua et spiritus et vocis sonus est ipse moderandus“ (III 40), cum is, qui post elocutionem in eodem libro etiam de pronuntiatione dicturus est, haec omnia praecepta in ea parte collocare deberet. Neque Crassus facere potest, quin hanc de voce disputationem ab actionis parte disertis verbis seiungat. Theophrasto, qui *περὶ λέξεως* scripsit, certe dicendum erat de pura et urbana pronuntiatione, qua cives peregrinis praestarent.[3]) Plura autem praecepta singula capitis *περὶ ἑλληνισμοῦ* Theophrastei Simplicius infra suppeditabit, Romani rhetores, qui *λέξεως* praeceptionem laudibus dicendi subiecerunt, primam praetermittunt, ut Cicero fecit. Auctor ad Herennium de prima laude dicit: „Latinitas est, quae sermonem purum conservat, ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quominus is Latinus sit, duo possunt esse, soloecismus et barbarismus . . . Haec qua ratione vitare possimus, in *arte gramma-*

1) Rhet. III 1404 b 27 *τῶν δ' ὀνομάτων τοσαῦτ' ἐχόντων εἴδη, ὅσα τεθεώρηται ἐν τοῖς περὶ ποιήσεως.*

2) Cicero hoc loco breviter etiam de 'legendis oratoribus et poetis' admonet. Veri simile igitur est eodem artis capite Theophrastum ea praecepisse, quae attulit Quintilianus X 1, 27.

3) Quae res recentioribus grammaticis cordi erat; vide, quae Quintilianus praeceperit *περὶ ὀρθοεπείας* I 5, 17—33.

tica dilucide dicemus“ (IV 17). Neque aliter Quintilianus: „Sed ea, quae de ratione Latine atque emendate loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cum de *grammatice* loqueremur, exsecuti sumus“ (VIII 1, 2). Quo minus igitur elocutionis prima laus in tertio de Oratore libro, ab Auctore Herenniano, a Quintiliano adhibita ex ipsa studiorum ratione, qua pueri illius aetatis erudiebantur, deprompta esse potest, quo vetustiore est indole, eo facilius Theophrastum auctorem esse credimus.

II. *Τὸ Σαφές.*

Post Latinitatem Cicero illo loco (Or. 79), quem pro fundamento totius disputationis habemus, ita pergit: „Dilucide planeque dicetur.“ Haec igitur altera *λέξεως ἀρετή* a Theophrasto numerata est. Eundem locum obtinuit apud Auctorem ad Herennium, qui explanationem eam appellavit (IV 17), et apud Quintilianum, ubi perspicuitas nominatur (VIII 1). Quae praecepta sub eam laudem cadant, Cicero summatim percurrit De Or. III 49: „Latine scilicet dicendo[1]), verbis usitatis ac proprie demonstrantibus ea, quae significari ac declarari volemus[2]), sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum[3]), non valde productis iis, quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur[4]), non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus, non confusis personis, non conturbato ordine.“ Perspicuitatis autem laudi oppositum est vitium obscuritatis (vide Quintil. VIII 2, 12. Cic. De Or. III 50 de Fufio et Pomponio.).

Ne alteram quidem Theophrasti laudem, quam unam *λέξεως ἀρετήν* esse Aristoteles docuit[5]), Crassus dignatus est, quam longe explicaret: „Haec satis spero vobis quidem certe maioribus molesta et putida videri“ (III 51), neque ceteri rhetores, qui laudibus elocutionis utuntur, in perspicuitate morantur. Non quo hanc quoque virtutem grammaticis committerent, sed studia sua in unius fere ornatus tractationem adeo converterunt, ut ceteras virtutes elocutionis neglegerent[6]); quamquam pauci

1) Concatenationem virtutum consulto ab inventore factam esse ita, ut insequens praecedente niteretur, veri simile est.

2) Quintil. VIII 2, 1: „Perspicuitas in verbis praecipuam habet *proprietatem*“. Auctor ad Herenn. IV 17: „Explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem; ea comparatur duabus rebus: usitatis verbis et propriis.“ Graece *κύρια ἔπη*.

3) Hoc praeceptum, quod ad *σύνθεσιν* apud recentiores pertinet, sub virtute perspicuitatis positum esse ad Theophrasti rationem cognoscendam teneamus.

4) Cf. *π. Ὕψους* cap. 22 initium, Aristot. Poet. 1458 a 25.

5) Vide infra p. 30 sqq.

6) Qua de causa non mirum est nullum fragmentum libri *περὶ λέξεως* ex duabus prioribus virtutibus desumptum esse.

quidem tam stolidi videntur fuisse magistri, quam fuit Quintiliano teste rhetor iste, qui discipulos iubebat: σκότισον, tanto meliorem ratus oratorem, quanto difficilius intellegeretur. Iure suspicari licet Theophrastum multo maiorem operam, quam recentiores, praeceptis perspicuitatis dedisse neque ad Ciceronem solum provoco, qui docet et de verbis propriis et de plana continuatione verborum in hoc capite praeceptum fuisse, sed etiam ad Aristotelem, qui omnis in ea explicanda versatur; a magistri autem ratione λέξεως Theophrastum plane recessisse veri est dissimillimum.

III. Τὸ Πρέπον.

'Decorum' vel 'aptum' appellant Latini rhetores hanc virtutem. Quam tertio loco a Theophrasto positam esse elucet ex testimonio illo Tulliani Oratoris (79), quo numerorum ordo accurate et dilucide demonstratur. Etsi igitur Cicero in libro De Or. III decorum ornatui postposuit et Fabius quoque Ciceronis sui exemplum numerandi secutus est (XI 1, 1), nos tamen Theophrasti ipsius ordinem[1]) adhibere oportet.

Quid sit τὸ πρέπον quaeque eius praecipua fuerint praecepta, paulo accuratius quam in duabus primis laudibus mihi videtur exponendum esse, haec enim virtus ut minus apud rhetores decantata, ita nobis minus nota est; accedit, quod in hoc capite tractando iam oritur quaestio de tribus dicendi generibus, qui χαρακτῆρες λέξεως Graece vocantur.

Oratoribus summi momenti esse virtutem πρέποντος Tullius his verbis docet: „Ut in vita, sic in oratione nihil est difficilius, quam quid deceat, videre: πρέπον appellant hoc Graeci, nos dicamus sane decorum; de quo praeclare et multa praecipiuntur et res est cognitione dignissima .... Itaque hunc locum longe et late patentem philosophi solent in officiis tractare[2]) — non cum de recto ipso disputant, nam id quidem unum est — grammatici in poetis, eloquentes in omni et genere et parte causarum“ (Or. 70 sq.). Neque tamen hoc loco neque in maiore opere De Oratore (III 210—212) eam laudem elocutionis, quam longe et late patere ipse affirmavit[3]), longe etiam explicavit. Ea autem praecepta, quae summatim comprehendit, non inutile erit cum similibus quibusdam ab Horatio expositis in celeberrima, quam ad Pisones dedit, epistola, comparare. Poetae videndum erat, ut descriptas servaret vices (Hor. A. P. 86) neve εἴδη ποιήσεως, si Graeco uti licet vocabulo, per-

---

1) Vide caput V totius operis.
2) Cicero de officiis I 93 sqq.
3) Etiam De Or. I 132. Πασῶν ἐν λόγοις ἀρετῶν ἡ κυριωτάτη τὸ πρέπον Dionys. Halic. ep. ad Pomp. c. 3 p. 776 R.

misceret, veluti tragicis versibus si rem comicam exponeret (A. P. 90). Orator autem in genere peccabat, si de stillicidiis apud unum iudicem amplissimis verbis dicebat, de maiestate populi Romani summisse (Cic. Or. 72). Multum in arte poetica interest, „divosne loquatur an heros, maturusne senex an adhuc florente iuventa fervidus“. Poeta autem instructus aut exemplis, quae Graeci et Romani poetae prioris aevi suppeditant (A. P. 120 sqq.), aut philosophorum disciplina sciet „reddere personae convenientia cuique“[1] (A. P. 309). Etiam ad eos, qui audiunt, accommodanda poetae sunt carmina (A. P. 248 sqq.). Eadem ratione orator verba sua accommodare debet ad personas „et eorum, qui dicunt, et eorum, qui audiunt“ (Cic. Or. 71). Capita denique *πρέποντος* summatim enumerantur Cic. De Or. III 120: „Non omni causae nec auditori neque personae neque tempori congruere orationis unum genus.“[2]) Oratoribus enim variandi studio inflammatis opus est quasi habenis, quibus vires moderari possint. Haec autem decori ratio est atque natura, ut certis praeceptis oratores doceat variandi copiis pro varia occasione temperare. Sequitur, ut omnes variandi et loci et instrumenta in *πρέποντος* caput cadere possint. Quae innumerabilia fere sunt. Inprimis autem varia dicendi genera huc pertinent. Itaque Quintilianus ita de 'apta' dictione praefatus est: „Quid enim prodest esse verba et Latina (*ἑλληνισμός*) et significantia (*σαφές*) et nitida, figuris etiam numerisque elaborata (*κατασκευή*), nisi cum iis, in quae iudicem duci formarique volumus, consentiant, si genus sublime dicendi parvis causis, parvum (pressum I. Müller) limatumque grandibus, laetum tristibus, lene asperis, minax supplicibus, submissum concitatis, trux atque violentum iucundis adhibeamus?“ Fabius igitur, quem tria genera non ignorasse ex libro XII satis perspicitur, in decori capite omnes variandi differentias sibi putavit afferendas esse. Aristoteles quidem parcius, sed genera et ipse quoque in *πρέποντος* finibus collocavit: „*Τὸ δὲ πρέπον ἕξει ἡ λέξις, ἐὰν ᾖ παθητική τε καὶ ἠθικὴ καὶ τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασιν ἀνάλογον. τὸ δ' ἀνάλογόν ἐστιν, ἐὰν μήτε περὶ εὐόγκων αὐτοκαβδάλως λέγηται μήτε περὶ εὐτελῶν σεμνῶς, μηδ' ἐπὶ τῷ εὐτελεῖ ὀνόματι ἐπῇ κόσμος* (Rhet. III 7 p. 1408 a 10). Eadem ratione Theophrasto, Aristotelis discipulo, de verborum cum rebus et personis consensu dicendum erat. Varia etiam genera dicendi tractanda fuisse ex Aristotele et Quintiliano

---

1) Cf. Cic. Or. 74. Aristotelem: Rhet. III p. 1408 a 26. Plures partes a recentibus rhetoribus divisae sunt, vide Pseudo-Dionysii *Τεχν. Ῥητορ.* p. 123, 11 (U—R), quocum conferas Dionys. de Lysia c. 9 p. 470 R.

2) Quintil. XI 1, 4 „Hunc locum Cicero breviter in tertio de Oratore libro perstringit, neque tamen videri potest quidquam omisisse dicendo: Non omni causae nec auditori etc.“

intellegitur. Quodsi autem Cicero in libro De Or. III *tria* illa genera *πρέποντος* capiti subiecit[1]), quamquam eam laudem e Theophrasti libro recepit, non est, cur Theophrasto tria genera attribuamus. An Aristoteles, an Quintilianus illa eodem loco tractaverunt? An omnia singula verborum ornamenta et omnes, quas accipimus, figuras dicendi ex Ciceronis libro De Oratore III etiam in Theophrasti opus referamus, quia ornatus laudem Ciceronem ab eo acceptam habere cognovimus? Immo vero Cicero, qui in decoro varia quaedam genera dicendi tractata invenit, facile tria ista genera, quae tum magnopere valebant omnibusque dicendi studiosis nota erant, supponebat. Illud etiam animadvertendum est Tullium praeter tria genera alios quoque *πρέποντος* observandi locos exponere, veluti laudationes deliberationes iudicia sermones consolationem obiurgationem disputationem historiam[2]), necnon de personarum et temporum differentia eum dicere.

Πρέποντος ratio et historia nondum satis explicata est. Multa ad eam cognoscendam Aristoteles conferet, multa de poetico usu Horatius, ad oratoriam rationem nonnulla optimae frugis plena Demetrius per totum *περὶ ἑρμηνείας* libellum dispersit. Gravis testis apud Romanos Tullius est. Dionysius autem Halicarnasensis adhibendus quidem est, sed decorum magis laudibus effert, quam praecepta eius docet. Recentiores rhetores doctrinam philosophica sinceritate privant. Quae Fabius in librum XI collegit, iam satis perturbata et ex diversis partibus permixta sunt. Ita recentiores fere omnes. Magnum autem nomen in historia *πρέποντος* Theophrastus noster obtinebit. Sed nunc non est his locus. Hoc in capite satis est de universa *πρέποντος* indole eiusque inter laudes elocutionis auctoritate te certiorem fieri. Iam ad quartam virtutem pergamus.

IV. Ornatus (*κατασκευή*).

De ornatu Ciceronis verba in Oratore tam aperta sunt, ut neque de nomine Theophrasti neque de numero laudis dubitare liceat, nam: „quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus ornatum illud, suave et afluens.“ In hoc capite etiam magis, quam in decoro, cavendum est, ne singulorum praeceptorum paene immensa copia nos pertubari

1) De Or. III 212 „Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item illius mediocris ad id, quod agemus, accommodatam deligamus. Ornamentis eisdem uti fere licebit alias contentius, alias summissius.“ Ultima verba et omnia, quae his, quae attuli, verbis praecedunt, ad Theophrasti rationem quadrant.

2) Vide Rhetorica III 12 (p. 1413b), ubi Aristoteles tribus generibus, *ἐπιδεικτικῷ, συμβουλευτικῷ, δικανικῷ* aptam suam cuique orationem ascribit.

patiamur, priusquam iudicium nostrum in universa eius virtutis indole stabilitum sit.

Opportune autem accidit, quod praeter ea fragmenta libri *περὶ λέξεως*, quibus de singulis quibusdam ornandae dictionis praeceptis Theophrasti certiores fimus, duo exstant, quae summatim res ab eo tractatas comprehendunt. De quartae laudis divisione primus audiendus est Dionysius Halicarnasensis: *Καθόλου δὲ τριῶν ὄντων, ὥς φησι Θεόφραστος, ἐξ ὧν γίνεται τὸ μέγα καὶ σεμνὸν καὶ περιττὸν ἐν λέξει, τῆς τε ἐκλογῆς τῶν ὀνομάτων καὶ τῆς ἐκ τούτων ἁρμονίας καὶ τῶν περιλαμβονόντων αὐτὰ σχημάτων κτλ.* (de Isocrate c. 3 init. p. 539R Frgm. V Schmidt p. 6 Mayer). Lysiam enim, qui loquitur *ὥσπερ ἰδιώτης* et insignia ornamenta contemnit omnia, Dionysius illo capite cum Isocrate comparat, ornatissimo oratore. Qua in re Theophrastum adhibet, ut capita habeat, quibus differentias explicare possit. Itaque nobis, ut qui de Theophrasti laudibus a Cicerone iam eruditi simus, dubium esse nequit, quin de quarta laude Dionysius dicat. Sequitur, ut Theophrastus ornatum in tres partes diviserit: *ἐκλογήν, ἁρμονίαν, σχήματα.*

Admonendum vero est, ne eam partitionem, quae in delectu et compositione verborum posita sit, totius *λέξεως* partitionem esse credamus, quia Dionysium ipsum et alios recentes rhetores ea partitionis ratione usos esse videmus.[1]) Qui totam elocutionem in quattuor laudum capita divisit, facere non potest, quin delectum et compositionem verborum illis capitibus subiungat. Altera enim divisio alteri certe subicienda est.[2]) Dionysii testimonio probatur Theophrastum ornatus laudem fecisse generale caput, *ἐκλογήν, ἁρμονίαν σχήματα* autem tamquam partes huius capitis. Atque primum quidem apparet talem *ἁρμονίαν* non recentioris *συνθέσεως* ratione omnia, quae inde a litteris et syllabis usque ad numeros oratorios et periodos ad verborum continuationem pertinent, complecti, sed ornamenta tantum compositionis. Quod vocabuli etiam diffe-

1) Vide, ut afferam exemplum, Dionys. H. de comp. verb. c. 1 p. 5R.

2) Falsus est, qui in eodem libro *περὶ λέξεως* antea *ἐκλογήν* et *σύνθεσιν* putat esse tractatas, postea vero virtutes elocutionis, quibus eadem capita iterum subiecta sint. Altera enim capita alterorum praecepta repetere debent. Revera omnia, quae Mayerus in nova editione *ἐκλογῆς* proprio capiti dedit, ad ornatum pertinent (Mayer p. 51—67). A Dionysio deceptus est; sed ne ille quidem in iis iudiciis, quae virtutibus utuntur, etiam *ἐκλογήν* et *σύνθεσιν* separatim persequi audet (cf. iudicia de Lysia, de Isocrate, de Isaeo.). Hoc igitur non verius est, quam illud, quod Mayerus ex Demetrii libro *περὶ ἑρμηνείας* unicuique virtuti proprium caput *πράγματα* (Demetrii *διάνοιαν*) subiecit. Theophrastus enim scripsit *περὶ λέξεως*, Demetrius *περὶ χαρακτήρων*. In his describendis rerum ratio habenda erat. De divisione virtutum Dionysii testimonium de Isocr. c. 3 sequi debuit.

rentia significatur, quoniam Theophrastus non communi vocabulo *συνθέσεως*, sed voce *ἁρμονία* usus est, quae ad ornatam compositionem magis idonea videtur esse.

Sed de vocabuli *συντιθέναι* usu vetustiore pauca dicenda sunt. Aristoteles enim, qui compositionem verborum, quatenus ad ornatum pertinet, capitibus 8 et 9 Rhet. III tractavit, vocem *συντιθέναι* sine illa vi, qua recentiores solent, adhibuit, ut omnem plurium verborum continuationem significaret. Delectui autem verborum *σύνθεσιν* adeo non opposuit, ut etiam iis locis hac voce uteretur, quibus de singulis verbis eligendis agebat. Confer, ut exemplis utar, Aristotelis Rhet. III c. 5 initium, quo loco postquam de singulorum verborum usu nonnulla disseruit, his verbis ad *ἑλληνισμόν* transit: *Ὁ μὲν οὖν λόγος συντίθεται ἐκ τούτων.* Apparet enim haec extrema verba nihil aliud sibi velle, quam ea, quae initio eius partis leguntur (1404 b 26): *ὄντων δ' ὀνομάτων καὶ ῥημάτων, ἐξ ὧν ὁ λόγος συνέστηκεν.* Neuter locus ad compositionem, quam recentes appellant, pertinet, nec aliter ea verba, quae de Euripide dicuntur p. 1404 b 23: *κλέπτεται δ' εὖ, ἐάν τις ἐκ τῆς εἰωθυίας διαλέκτου ἐκλέγων συντιθῇ· ὅ περ Εὐριπίδης ποιεῖ καὶ ὑπέδειξε πρῶτος.* Quis enim dubitat, quin Euripidis delectus verborum laudetur, non compositio? Vox autem *συντιθέναι* omnibus illis locis suo iure adhibetur, modo ne angustis termini technici finibus eius vim definias. Qui enim verba deligit et conserit, certe *συντίθησι*, etsi nulla artis ratione adhibita id facit. Etiam Theophrasti fragmentum quoddam falsum locum apud Mayerum accepit, propter vocem *συντιθέναι*. Dionysius H. enim eum, qui orationem pulchram componendo reddere studet, primum in deligendis verbis bene sonántia et gravia quaerere iubet: *ὅσα καλλιλογίαν ἢ μεγαλοπρέπειαν ἢ σεμνότητα περιείληφεν ὀνόματα .... εἴρηται δέ τινα περὶ τούτων καὶ Θεοφράστῳ τῷ φιλοσόφῳ κοινότερον ἐν τοῖς περὶ λέξεως, ἔνθα ὁρίζει, τίνα ὀνόματα φύσει καλά [παραδείγματος ἕνεκα], ὧν συντιθεμένων καλὴν οἴεται καὶ μεγαλοπρεπῆ γενήσεσθαι τὴν φράσιν, καὶ αὖθις ἕτερα μικρὰ καὶ ταπεινά, ἐξ ὧν οὔτε ποίημα χρηστὸν ἔσεσθαί φησιν οὔτε λόγον* (c. 16 p. 101 R). Theophrastus igitur de bene sonantibus et gravibus verbis dixit, ubi *κοινότερον* ea tractavit et definivit, i. e. in ea parte quartae virtutis, quae erat de simplicium verborum ornatu. Etiamsi libellus *περὶ ἑρμηνείας* (173) non servavisset definitionem ipsam Theophrasti, qua *κάλλος ὀνόματος* explicatur, non debuit Mayerus fragmentum Dionysii appellare *περὶ συνθέσεως ὀνομάτων.*[1]) Immo vero Dionysio gratias agamus, quod totius capitis Theophrastei de ornatu

1) Vid. p. 72. Mayerus ob id ipsum Theophrasti partem multo longius, quam verum est, in verba Dionysiana continuavit.

simplicium verborum argumentum suis verbis comprehendit. Inde cognoscere licet Theophrastum uno et simplici nomine *καλὰ ὀνόματα* usum esse et probato huic generi verborum opposuisse ea, ex quibus neque oratio neque carmen laude dignum fieri posset. Quod autem legimus: *ὧν συντιθεμένων* hoc eundem usum vocis *συντιθέναι* ostendit atque Aristotelis loci supra allati, quo singula verba *μόρια* esse *τοῦ λόγου* significatur, sed ne hilum quidem is locus docet de ratione componendi. In altera parte, quae de humilibus verbis est, illa *ἐξ ὧν ... ἔσεσθαι* prorsus respondent prioribus verbis *ὧν συντιθεμένων*. Proinde et hoc fragmentum capiti *περὶ ἐκλογῆς καλῶν ὀνομάτων*, quae pars erat *κατασκευῆς*, relinquamus neve eos[1]) audiamus, qui ex Aristotelicis locis supra laudatis dispositionem tertii libri Rhetoricorum maxime turbatam et *σύνθεσιν* cum *ἐκλογῇ* permixtam esse conabantur demonstrare. Illi certe loci testimonio esse non possunt.

Sed ad quartae Theophrasteae virtutis divisionem revertamur. Recenti arte nos non licet impediri, quominus Dionysii verbis de Isocr. c. 3 ita, ut leguntur, fidem habeamus et *ἐκλογὴν ἁρμονίαν σχήματα* ornatui quasi capita subiciamus.

Quae ratio quartae virtutis tribus prioribus virtutibus probatur, quibus in singulis, ut Tullius et Quintilianus docent, et de simplicibus verbis et de coniunctis agebatur. *Πρέποντος* capite omnia, quae ad varianda verba pertinent, tractari cognovimus, grammatica Latinitatis ratio tam in singulis verbis (*βαρβαρισμός*) quam in coniunctis (*σολοικισμός*) observatur, *σαφήνειαν* virtutem non solum *κύρια ἔπη*, sed etiam plana et minime intricata compositio efficit (De Or. III 49 Quintil. VIII 2,14). Itaque si *σχήματα* omittimus, quorum ea est vis atque natura, ut in ornatu solo tractari possint[2]), etiam reliquae virtutes eadem ratione divisae sunt, quam quartae virtutis fuisse Dionysius tradidit.

---

1) Cf. Roemer: Editionis praef. p. LXXXI Marx: Aristoteles' Rhetorik (Ber. sächs. Gesellschaft. Vol. LII, 1900) p. 277, etiam G. Süss: Ethos p. 178.

2) *Σχήματα* a recentioribus in compositionis capite collocari solent. Theophrastus autem cum *ἁρμονίαν* ita terminaret, ut ornatam tantum periodorum et numerorum rationem comprehenderet, figuris proprium praeter *ἁρμονίαν* caput dare debuit. Differentia enim, quae intercedit inter figuras in pluribus verbis positas et rationem componendi, eum non fugit. In continuatione verborum figuras versari ipsis Dionysii verbis demonstratur: *τῶν περιλαμβανόντων αὐτὰ* (scil. *τὰ ὀνόματα*) *σχημάτων*. Ceterum Schradero non puto assentiendum esse, qui in Hermae vol. 39, 586 sq. demonstrare temptavit, vocabulum *σχήματα* apud Theophrastum non eandem habuisse vim, quam Latine figuras aut recentium Graecorum *σχήματα λέξεως*. Ipse Schraderus ita *σχήματα* Theophrastea interpretari studet, ut in *ἁρμονίας* capite ea collocet neque intellegatur, cur Theophrastus proprio ea capite donaverit. Numerum sane figurarum magis magisque auctum esse nemo nescit.

Atque haec quidem de partitione quartae virtutis Theophrasteae ex fragmentis cognoscimus, quae cum nomine auctoris servata sunt. Probantur haec et illustrantur, cum iam ad Tullii librum De Oratore III et eos auctores, qui virtutes Theophrasteas receperunt, redibimus. Divisionem *totius* elocutionis in ἐκλογὴν et σύνθεσιν ὀνομάτων Cicero in libro De Or. III non novit. Quattuor virtutes omnem λέξιν comprehendunt. Quarta autem ornatus virtus dividitur primum quidem in 'ornatum ex singulis verbis' (ἐκλογήν) et 'ornatum ex continuatis' (ἁρμονίαν) De Or. III 149 III 171. Desideramus igitur σχήματα. Quamquam recentiores ea in compositione collocabant, tamen Cicero hac quoque in re priorem doctrinam secutus continuationem ita terminat, ut figuris locus non detur (III 171). Absoluta deinde compositione perorare videtur (III 199). Tum denique σχήματα adnectit et ipse suam bipartitionem ornatus tertio capite complet, ut orbem Theophrasteum restituat (§ 200 sqq).

Nihil mutatum est, nisi quod figurae cum compositione in ornatum *perpetuae* orationis convenerunt. Omnem Tullii rationem perspicere licet ex De Or. III 201: „(Vos) admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis (I) illa tria tenere, ut translatis (a) utamur frequenter, interdum factis (b) raro autem pervetustis (c). In perpetua autem oratione (II), cum (a) et coniunctionis levitatem (1) et numerorum, quam dixi, rationem (2) tenuerimus, tum (b) est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum (1) atque verborum (2)“.[1]) Auctor ad Herennium et Quintilianus a Theophrasto longius iam differunt. Quintilianus tamen ipsam rem aperte probat, quoniam virtutibus, quae sunt summa elocutionis capita, ἐκλογήν et σύνθεσιν subiecit. Quam avide compositio suos terminos propagaverit, inde cognoscitur, quod Fabius etiam tralata verba a delectu verborum ad eam transfert (Quint. VIII 3, 38). De divisione autem ornatus ita dicit VIII 3, 15: „Et quoniam orationis tam ornatus quam perspicuitas aut in *singulis* verbis est aut in *pluribus* positus“ etc. Multo liberius Auctor ad Herennium, qui item virtutes Theophrasteis similes recepit. Duo enim capita ornatus ex tribus illis adeo aucta erant, ut ex imperio virtutis soluta proprios fines

1) In Oratore Tullius ornatum ad iudicium de generibus ferendum adhibet eamque virtutem prope a Theophrasti ipsius nomine laudato (§ 79) ita dividit, ut in libro De Or. III „Unus (scil. ornatus) simplicium, alter collocatorum“ § 80. Inter ornamenta collocatorum verborum etiam σχήματα ducit § 83. σχήματα autem διανοίας proprium caput fecit: „(ornamenta) alia rerum, alia verborum“ (80) cf. 81 ubi pro 'rerum' dicit „sententiarum ornamenta“ et 83 „quod idem verbum (scil. σχήματα) ab iis etiam in sententiarum ornamenta transfertur“.

occuparent, ἁρμονία et σχήματα. Quo factum est, ut virtuti nihil relinqueretur nisi unum caput singulorum verborum. Ita certe virtus σαφηνείας tractatur IV 17. Deinde sequitur compositio IV 18, tum σχήματα c. 13sqq. Praetermisit igitur, quae de *ornatu* singulorum verborum dicenda erant, quamquam tralationem inter figuras (exornationes) recepit. Omnem curam in eas et in compositionem contulit. Sed ne ita quidem nos celat, quae ratio inter virtutes et capita ἐκλογῆς ἁρμονίας σχημάτων inde a Theophrasto intercesserit. Immo vero eiusmodi differentiae quasi magna voce enarrare mihi videntur de saeculorum studiis cum annis mutatis. Historia docet. An quicquam de mutatis artis rhetoricae studiis maius est documentum, quam Theophrastum philosophum omnia ornamenta orationis eodem unius virtutis iure comprehendisse, quod orationis virtutibus ἑλληνισμῷ σαφηνείᾳ πρέποντι pariter concessit, rhetores vero insequentis saeculi omnem λέξιν sub potestatem ornatus redegisse, cum ea, quae antea *unius ornatus* capita erant, ἐκλογή et σύνθεσις, iam *totius* elocutionis capita facta essent? Nam etsi sub iis quoque capitibus quaedam verba fiebant de puro et dilucido sermone, tamen pari iure non iam utebantur illae virtutes. Res publica virtutum, quarum sua quaeque civitate fruebatur, diruta est, ut ornatus tyrannus reliquas subigeret. Theophrasti auctoritati, qua usus est apud posteros, gratias debemus, quod rhetorica ratio unice cupida ornandae elocutionis non dico contempta est a Romanis, cum multa inde reciperent, sed in vetustioribus fundamentis rursus stabilita est. Si de Atticis ex virtutibus iudicare licet, tres virtutes ἑλληνισμοῦ σαφηνείας πρέποντος recte defenderunt contra ornatum nimis superbientem, nihil falsi, nisi quod eum omnino condemnarent.[1]) Omnis autem aetas non solum antiquitatis, sed etiam nostri aevi, tumore et verborum inani iactantia laboravit, quae ἰσομοιρίαν a philosopho natura duce constitutam dissolvit et ornatum unum ad bene dicendum existimavit necessarium esse. Sed de Ciceronis testimonio hactenus. Comparato enim maiore λέξεως tractatu libri De Or. III locus ille Oratoris (79), quo de Theophrasti quattuor laudibus orationis certiores facti sumus, explicatus et probatus est. Satis igitur te instructum puto esse, ut de Simplicio iustum iudicium feras.

In Simplicii commentario in Aristotelis categorias leguntur haec verba: „καθὸ μὲν γὰρ λέξεις, ἄλλας ἔχουσι πραγματείας, ἃς ἐν τῷ Περὶ τῶν τοῦ λόγου στοιχείων ὅ τε Θεόφραστος ἀνακινεῖ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν γεγραφότες, οἷον πότερον ὄνομα καὶ ῥῆμα τοῦ λόγου στοιχεῖα ἢ καὶ

1) Hoc etiam Cicero dicit, modo eius verba Or. 79 ex controversia Atticis illata ad historiam et doctrinae per tempora continuationem deferamus.

ἄρθρα καὶ σύνδεσμοι καὶ ἄλλα τινά· λέξεως δὲ καὶ ταῦτα μέρη, λόγου δὲ ὄνομα καὶ ῥῆμα· καὶ τίς ἡ κυρία λέξις, τίς δὲ ἡ μεταφορική, καὶ τίνα τὰ πάθη αὐτῆς, οἷον τί ἀποκοπή, τί ἀφαίρεσις, τίνες αἱ ἁπλαῖ, τίνες αἱ σύνθετοι, τίνες αἱ ὑποσύνθετοι καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ ὅσα περὶ ἰδεῶν εἴρηται, τί τὸ σαφὲς ἐν ταῖς λέξεσιν, τί τὸ μεγαλοπρεπές, τί τὸ ἡδὺ καὶ πιθανόν" (Simplic. in Aristot. Categ. ed. Kalbfleisch p. 10, Schmidt Frgm. p. 38, Mayer p. 15 sq.). Hoc fragmentum ab omnibus, qui de Theophrasti praeceptis *λέξεως* scripserunt, afferri solet, quasi ipsius Simplicii esset auctoris. Quod mirum sane est. Revera enim eum, qui Simplicii verba diligenter perlegit, fugere non potest, quin Porphyrius sit is, cui illud Theophrasti fragmentum debemus. Res tam aperta est, ut describendis omnibus Graecis verbis paginas complere nolim. Inde ab his verbis: *ὁ δὲ Πορφύριος σκοπὸν εἶναι τοῦ βιβλίου φησὶν ἔν τε τῷ πρὸς Γεδάλειον καὶ ἐν τῷ κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν κτλ.* (Kalbfleisch p. 10, lin. 20) usque ad haec verba: *προστίθησιν δὲ καὶ τὰ τοῦ Βοήθου ὁ Πορφύριος* (p. 11, 23) paraphrasin Porphyrii scripsit Simplicius. Ipsius demum verba incipiunt hoc loco: *δῆλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων* ... (p. 11, 30). Porphyrius igitur, cum categorias ab oratoria dictione separaret[1]), Theophrasto usus est auctore ad capita *λέξεως* enumeranda. Categorias enim dicit esse „*περὶ φωνῶν μὲν ἁπλῶν καὶ λέξεων . . . καθὸ δὲ σημαντικαὶ τῶν ὄντων εἰσὶ τῶν πρώτων καὶ ἁπλῶν, ἀλλ' οὐ καθὸ παρασχηματίζονται ἢ συσχηματίζονται ἢ πάθη τοιάδε ἀναδέχονται καὶ ἰδέας ἔχουσι τοιάσδε, ἅπερ ἡ περὶ τῶν λέξεων ὡς λέξεων ἐπίσκεψις πολυπραγμονεῖ*" (Simplic. l. c. p. 11, 32). Quod cum Porphyrii consilium fuerit, verba supra allata: *καθὸ μὲν γὰρ λέξεις, ἄλλας ἔχουσι πραγματείας, ἃς ἐν τῷ περὶ τῶν τοῦ λόγου στοιχείων ὅ τε Θεόφραστος ἀνακινεῖ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν γεγραφότες* non ita intellegenda esse credo, ut *περὶ τῶν τοῦ λόγου στοιχείων* ipsa tituli forma fuerit — neque enim de tali Theophrasti libro aliunde quicquam comperimus et Porphyrius praeter Theophrastum alios advocat, quos omnes eiusdem tituli libros composuisse certe non vult affirmare — sed ut pars et quasi caput artis significetur, quo *λέξεις καθὸ λέξεις* tractentur, categoriarum capiti oppositum. Quoniam autem verba *περὶ τῶν τοῦ λόγου στοιχείων* de argumento, non de titulo explicanda esse censeo, etiam in sequentibus verbis malo cum pluribus codicibus *οἱ περὶ αὐτῶν γεγραφότες* legere quam cum uno libro et editoribus *οἱ περὶ αὐτὸν γεγραφότες*.[2])

---

1) Adnotandum est aperta vestigia Porphyrianae rationis *κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν* in Simplicii verbis deprehendi. Ita enim eius quaestiones continuae explicandae sunt. Primae quaestioni etiam *ἀπόκρισις* addita est.

2) *Περὶ αὐτῶν* lectio gravissimo codicum genere diversorum (I. K. A. apud

Atque haec quidem de auctore et de titulo. Venio nunc ad res earumque ordinem. Porphyrius singillatim debuit res enumerare, ut *πραγματείας* oratoriae *λέξεως* distincte percenseret, eadem ratione, qua, ut afferam exemplum, Tullius pater in Partitionibus oratoriis filio orbem totius artis in singula dissolvit capita. Nihil igitur e Porphyrio ad capita Theophrastea ipsa cognoscenda lucramur. At coniungendi et comparandi inter se ita sunt Cicero et Porphyrius, ut ille dispositionem et capitum rationem, hic aliquid de singulis rebus suppeditet. Theophrastum igitur primam constituisse virtutem *ἑλληνισμόν* a Cicerone accipimus. Res grammaticas hoc capite tractari probatur consensu Auctoris Herenniani, Ciceronis, Quintiliani. Porphyrius autem docet Theophrastum in *ἑλληνισμοῦ* parte egisse de elementis dictionis[1]), de syncopis similibusque verborum mutationibus, de nominum generibus.[2]) Ad alteram *σαφηνείας* laudem pertinet *ἡ κυρία λέξις*, ad ornatum *ἡ μεταφορική*. Postremo vero quodsi Porphyrius addidit *καὶ ὅσα περὶ ἰδεῶν εἴρηται· τί τὸ σαφὲς ἐν ταῖς λέξεσιν, τί τὸ μεγαλοπρεπές, τί τὸ ἡδὺ καὶ πιθανόν*, in vocabulo *ἰδεῶν* haeremus, quo videmur prohiberi eas cum laudibus, quas Cicero enumerat, comparare. Ex historia enim virtutum, quam inde a capite III tractabimus, Theophrastum, ut Aristotelem Stoicos Dionysium Halicarnasensem, nomine *ἀρετῶν* usum esse elucebit. Neque dubium est, quin Cicero, cum de Theophrasti *laudibus* orationis diceret, illud Graecum vocabulum transtulerit.[3]) Itaque Radermachero assentior Porphyrium ex suae aetatis artibus rhetoricis depromptum nomen *ἰδεῶν* pro vetere nomine adhibuisse. Atque ut hac in re Tullio maiorem fidem habere cogimur, ita etiam reliqua Porphyrii verba de ideis interpretanda sunt ex laudibus a Tullio allatis. Primae laudis nomen Porphyrius eo facilius praetermittere poterat, quo plura antea ca-

---

Kalbfleisch) consensu defenditur. Ceterum non sententia solum desiderare videtur *περὶ αὐτόν* lectionem, sed etiam verba. Vox enim *γεγραφότες*, si legis *οἱ περὶ αὐτόν*, claudicat.

1) Quae Theophrastus *στοιχεῖα λέξεως* appellavit, alii aliter, vide Dionys. H. de comp. verb. c. 2 p. 8 R.

2) Graece *εἴδη ὀνομάτων*. Porphyrii verba: „*τίνες αἱ ἁπλαῖ, τίνες αἱ σύνθετοι, τίνες αἱ ὑποσύνθετοι καὶ ὅσα τοιαῦτα*“ conferenda sunt cum Aristotele (Poet. 1457 a 31): „*Ὀνόματος δὲ εἴδη τὸ μὲν ἁπλοῦν ... τὸ δὲ διπλοῦν* (= *σύνθετον*) ... *εἴη δ' ἂν καὶ τριπλοῦν καὶ τετραπλοῦν ὄνομα καὶ πολλαπλοῦν* (= *ὑποσύνθετον*)“. Falso Porphyrii locum ad *σύνθεσιν ὀνομάτων*, quae *ἐκλογῇ* opposita sit, Mayerus rettulit (p. 16).

3) Radermacher (Rh. Mus. 54, 375): „Wenn Cicero (Or. 79) sagt: 'unum aberit, quod quartum numerat Theophrastus in orationis laudibus' ..., so sehe ich nicht ein, was anders mit den laudes orationes übersetzt sein soll, als das griechische *ἀρεταὶ λέξεως*.“ Sed falso putat Mayerus, utrumque nomen eandem habuisse vim (p. XV).

pita eius enumeravit. Alteri laudi perspicuitatis respondet nomen τὸ σαφές, tertiae decori laudi illud πιθανόν, quod extremum legitur. Hoc enim in vetere dumtaxat arte cum decoro coniunctum erat.[1]) Restant apud Porphyrium τὸ μεγαλοπρεπές et τὸ ἡδύ, quae ut in unam ornatus laudem contrahamus, et numero quattuor laudum impellimur et ab ipso Cicerone admonemur, qui non solum multis locis ornamenta distinxit in ea, quae voluptati et suavitati prosunt, et ea, quae gravitatem et magnificentiam efficiunt[2]), sed etiam illo Oratoris loco, cum tribus pro una laude ornatus nominibus uteretur, Theophrastum hanc virtutem e pluribus partibus composuisse docuit. Ut autem 'suave' cum Porphyriano verbo ἡδύ coniungendum est[3]), ita sub Tulliano 'afluens' gravitatem quaerimus et illud περιττόν, quod a Dionysio ad Theophrastum delatum est.[4]) Idem recentes Latini 'magnificum' solent vocare, Graeci τὸ μεγαλοπρεπές.

Iam habes omnem rationem, quae inter Tullii et Porphyrii testimonium intercedat. Alterum ab altero aliquantum differre non potest negari. Sed si tempora et personas iudicabis et ad recentiorem indolem eorum, quae in Porphyrio differunt, animum attendes, non dubitabis, cui maior habenda sit fides.

Quae cum ita sint, ii non audiendi sunt, quibus Simplicii, ut pro Porphyrio dicere solent, umbra obstitit, quominus lucem in verbis Tullianis conspicerent. Quo in numero habendi sunt Maximilianus Schmidt (De Theophrasto rhetore Halis Saxonum 1839, p. 45), Otto Jahn (in commentario Tulliani Oratoris), Hermannus Diels, cuius haec sunt verba: „Theophrast zählt ganz unbefangen als Hauptarten des Stiles das σαφές . . ., ferner ἡδύ, μεγαλοπρεπές und endlich das πιθανόν auf", quae omnia a Porphyrio repetita sunt. Quin etiam Ciceronem in adnotatione expressis verbis procul habet: „vgl. Cic. Orat. 79, wo jedoch die drei andern Arten nicht aus Theophrast genommen sein können" (Abh. Berl. Ac. 1886 p. 12). Rectius vel ii iudicaverunt, qui quattuor Ciceronis lau-

1) Quod, ut unum afferam testem, Aristoteles probat Rhet. III, 1414 a 28 τὸ πιθανὸν ἐκ τοῦ πρέποντος cf. 1408 a 19, 1408 b 3. Schmid Rh. Mus. 49, 145,1 dubitat, utrum cum suavitate (ἡδύ) τὸ πιθανόν coniungendum sit, an cum decoro. Prior autem sententia ex recentiore arte rhetorica probari potest, ad Theophrastum altera sola quadrat.

2) Quae eadem ratione inter se differunt atque ἦθος et πάθος. ἦθος enim ad suavitatem est accommodatum, πάθος ad magnificentiam.

3) In hac virtutis parte nulla dissensio est. Itaque non debuit Rabius (de Theophrasti libris περὶ λέξεως) vocem 'suave' mutare in 'grave'. Gravitas subest voci 'afluens'.

4) Τὸ μέγα καὶ σεμνὸν καὶ περιττὸν ἐν λέξει Dionys. de Isocr. p. 539 R (c. 3). Cf. Περὶ Ὕψους 3,4 etc.

des Theophrasto omnes tribuerunt, sed Porphyrium secuti praeter eas complures etiam alias illis quattuor addere voluerunt. Ita quidem H. Rabe (l. l. p. 42) quamquam falsis argumentis e tribus generibus quaesitis utitur, tamen recte concedit: „Aperte igitur quattuor virtutes a Cicerone allatae Theophasteae sunt omnes". Sed ut differentiam inter Porphyrium et Ciceronem explicet, omnem elocutionem in *ἐκλογήν* et *σύνθεσιν ὀνομάτων* partitus virtutes maioribus his partibus subicit et apud Porphyrium singulorum verborum virtutes sibi videtur repperisse, apud Tullium coniunctorum. Quod non minus a Ciceronis consilio, quale nos supra cognovimus, abhorret, quam quod opinatur non omnes ab eo virtutes coniunctorum verborum ex Theophrasto afferri (l. l. p. 43). Similiter interpretatus est Guilelmus Schmid, etsi diverso nomine *ἰδεῶν* utitur: „Theophrast unterschied mindestens vier *ἰδέαι λέξεως* — daß es bloß vier gewesen seien, kann weder aus Cicero, der mit dem quartum nicht die letzte Nummer gemeint zu haben braucht[1]), noch aus Simplicius, der keinerlei Interesse hat, hierüber vollständig zu sein (wie denn auch die Reihenfolge der *ἰδέαι* bei ihm nicht mit der von Cicero bezeugten übereinstimmt, also ungenau wiedergegeben ist) geschlossen werden" (Rh. Mus. 49, 145). Qua in sententia ut Schmidium perseverasse credam, maxime adducor discipuli eius, Francisci Nassal, libello qui inscribitur: Ästhetisch-Rhetorische Beziehungen zwischen Dionysius H. und Cicero (Dissert. Tübingen 1910). Hic enim ideas ita fere, ut Schmidius, profert (l. l. p. 70). Novus denique editor fragmentorum, Mayerus, cum undecim *ἰδέας* Theophrasteas cum virtutibus confusas enumeraret (p. 16 sq.), nomen et numeros, quos Tullius in Oratore (79) docuit, neglexisse videtur.[2]) Quin etiam verba Tulliana coniciendo temptavit, cum scriberet: 'ornatum illud, suave et fluens' et in adnotatione explicaret: „Codices exhibent 'afluens', quod *correximus*" (p. 14). Sed vereor, ut sit verum. Nam primum quidem codices non exhibent 'afluens', sed 'adfluens' aut 'affluens' (sic L.); illud afluens ab Heerdegeno scriptum est auctore Dombartio, qui alterum f grammatica ratione damnari ostendit. Deinde correcturae neque causam, cur facta opus sit, neque argumentum, quo probetur, addit, nisi quod nos defert ad Oratorem § 42. Quem locum si in editionibus nostris evolveris, sane quidem de epidictico genere hoc iudicium leges: „Dulce igitur orationis genus et solutum *et fluens*". Satisne argumenti hoc tibi videtur esse, ut altero loco etiam 'adfluens'

1) Ad verba Tulliana '*unum* aberit sqq.' minus attendit.

2) Mayerus undecim *ἰδέας* Theophrasti enumerat. Multas putat Ciceronem omisisse, duas autem, ornatum et suavitatem, perperam in unam virtutem contaminasse, eo scilicet loco, quo Tullius enumerationi anxie operam dedit.

mutetur in 'fluens'? Quid, quod ipsum illud 'fluens', quo nititur Mayerus, *coniectura* est Orelli, Laudensis autem, cuius apographis solis illa pars continetur, exhibet 'effluens'? Debuit igitur levi mendo sublato pro Orelli coniectura Tullianum verbum etiam Or. 42 redintegrare et affluens (sic. L. etiam Or. 79) aut potius meliorem usum orthographiae secutus 'afluens' scribere, nequaquam autem e coniectura coniecturam depromere.

Iam satis mihi dictum est de iis, quos Porphyrius videtur in errorem compulisse. Libenter transeo ad eos, qui levibus quibusdam differentiis omissis eadem ratione locum illum Tulliani Oratoris interpretantur, quam nos exposuimus. Strillerus in libro, qui inscribitur „De Stoicorum studiis rhetoricis" (Breslauer phil. Abh. vol. I, pars II) haec pronuntiat: „Ex his verbis (Or. 79) nihil aliud concludi posse existimo quam Theophrastum quattuor orationis 'laudes' posuisse has: *τό ἑλληνίζειν* (quod respondeat sermoni puro et Latino), *τὸ σαφές*, *τὸ πρέπον*, *τὸ ἡδύ*" .... Virtutes igitur orationis Theophrastus meo quidem iudicio statuit *τὸ ἑλληνίζειν*, *τὸ σαφές*, *τὸ πρέπον*, *τὸ ἡδύ* (p. 51).[1] Quartae virtuti etiam *τὸ μεγαλοπρεπές* adiciendum esse vidit Geigenmüller, qui etsi Strillero non usus est, eandem interpretationem Oratoris (79) defendit in dissertatione, quae inscribitur: „Quaestiones Dionysianae de vocabulis artis criticae" (p. 39). Geigenmüllero equidem prorsus assentior, nisi quod 'decorum' cum Porphyrii probabilitate (*πιθανόν*) coniungo et *ἑλληνισμόν* in iis pono, quae ante ideas ille dixit; quare tabulam eius, qua Theophrasti virtutes elocutionis depinxit, in meum usum mihi liceat convertere. Haec autem est (l. l. p. 39):

Ἑλληνισμός		purum et Latinum	
Σαφές		dilucidum planumque	
Πρέπον (*πιθανόν*)		decorum	
Κατασκευή	*μεγαλοπρεπές*	afluens	ornatus.
	ἡδύ	suave	

Theophrasti igitur de quattuor virtutibus dicendi satis iam instructi sumus, ut virtutum historiam per scripta rhetorica persequamur. Quae duabus quaestionibus una respondebit. Studemus enim et videre, quibus rationibus virtutum doctrina ad *λέξεως* praeceptionem adhibita et commutata sit, et cognoscere, qua auctoritate Eresius philosophus sit usus apud posteros.

1) L. Laurand: De M. Tulli Ciceronis studiis rhetoricis (Thesis, Parisiis 1907) p. 40. Theophrasto tribuit quattuor virtutes, quae enumerantur Or. 79 et in libro III De Or. adhibentur, de tribus autem generibus certam sententiam ferre non audet, quamquam Theophrasti inventoris ea esse et ipse quoque credit.

CAPUT III.

DE INITIIS VIRTUTUM DICENDI.

Plato tanta utitur auctoritate, ut adversarios eius tales soleamus existimare, quales ex ipsius criminibus fuisse videantur. Platoni autem omnes *λογοδιδάσκαλοι* et sophistae maiore, quam debebant, opera formam dicendi colere videbantur securi de rebus earumque cognitione. Atque cum recentioris quoque aetatis rhetorici magistri sive a Platone commoti sive sua, quae ad verba maxime intendebat, ratione adducti eadem sophistarum studia inprimis commemorare consuevissent, factum est, ut nobis quoque Gorgiae et Thrasymachi eorumque gregarii praeter reliquas artis partes *elocutioni* curam impendisse videantur. Neque dubium est, quin ipsi in dicendo et in scribendo ornamenta verborum maxime affectaverint et propter ea praecipue laudati sint. Sed illud non magis dubium est, quin in praeceptis et in technicis libris ad institutionem artis rhetoricae comparatis unum fere *πραγματικὸν τόπον* tractaverint.[1]) Si enim fragmenta perscrutamur, perpauca invenimus ab iis ad ipsam *λέξεως* partem tradita, veluti Licymnii cuiusdam sententia de pulchris nominibus, quam attulit Aristoteles.[2])

Sed neque Thrasymachi *ἔλεοι*, neque Gorgiae *περὶ καιροῦ* liber neque Protagorae aut communes loci aut *ὀρθοέπεια*, quam item ac Poli quaestiones etymologicae de grammatica verborum vi egisse constat, in elocutionis rhetoricae partem incidunt. Eorum *Τέχναι* argumentandi *τόπους*, *εἰκός*, *ἦθος*, *πάθος* docebant et orationis singulas partes (*μέρη τοῦ λόγου*) praeceptis instruebant.[3]) Qua in re consentaneum est etiam de verbis idoneis quaedam explicata esse veluti in narratione, sed *λέξεως* institutio nondum descripta erat. Duplici ratione discipulos dicendi genus docebant. Primum quidem in poetarum interpretatione non solum res explicabant (cf. Simonidis carmen in Protogora Platonis), sed etiam lumina dicendi et verba insignia notabant, quae quin in usum pedestris orationis converterent, nullis legibus coercebantur.[4]) Alterum erat, quod

---

1) De sophistarum artibus rhetoricis disseruit Gercke: Hermae vol. 32 (1897) p. 341 sqq. Quaestio sane obscura est, alia de hac re scripta percenset Lehnert: Bursiani Annal. vol. 125 p. 109.

2) Rhet. III 1405 b 5 cf. Diels: Abh. Berl. Ac. p. 29 sq. Süss: Ethos p. 181.

3) Cf. quae in eos *τεχνολόγους* Aristoteles dixerit Rhet. I, 1 p. 1354 a 12 b 17 Navarre: Essai sur la rhétorique grecque avant Aristote in altera operis parte *τέχνην* restituere temptat. Protagorae verba Diog. L. IX, 53 (falso Spengel: *Συναγ. τεχν.* p. 44) ad artem grammaticam pertinent.

4) Cf. Aristot. Rhet. III 1404 a 26.

sua ipsorum opera discipulis ad imitationem proponebant, cum exempla dare mallent quam praecepta.[1]) Ut unum afferam, Gorgiana *σχήματα*, quae apud posteros quasi signa sophisticae dictionis solent esse, a Gorgia in libro *περὶ λέξεως* aut in parte *τέχνης ῥητορικῆς* tractata et praecepta esse nullo argumento probatur. Immo vero scripta eius talium plena figurarum discipulos ad imitandum adhortabantur; eoque iure nomine Gorgiae appellabantur ea *σχήματα*.

Quae cum ita sint, mirum non est vix ullum rhetoricae elocutionis praeceptum, quod postea multum valere videmus, ad sophistarum *τέχνας* referri posse.

Ne de virtutibus quidem dicendi praecepta videntur sophistae tradidisse. Aristoteles primus certa nos docet. In tertio Rhetoricorum libro (1404 b 1) elocutionis unam statuit esse virtutem eamque sic definit: *Ὡρίσθω λέξεως ἀρετὴ σαφῆ εἶναι· σημεῖον γὰρ ὅτι ὁ λόγος, [ὡς] ἐὰν μὴ δηλοῖ, οὐ ποιήσει τὸ ἑαυτοῦ ἔργον· καὶ μήτε ταπεινὴν μήτε ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ πρέπουσαν*: Oratio dilucida esto, ita elocutionis virtutem definio, quia nisi rem *aperiet*, suum non praestabit officium. Neve humilis neve sit supra dignitatem, sed apta. Quae definitio virtutem in partes dissecare videtur, simplicem tamen eam intellectam voluit Aristoteles.

Semper enim *singulari* numero usus unam *λέξεως ἀρετήν* explicavit, nunquam vero *ἀρετάς*, aut duas aut plures. Cur tamen ad definitionem non uno *σαφηνείας* vocabulo usus sit, sed explicandi causa statim addiderit *καὶ μήτε ταπεινὴν μήτε ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ πρέπουσαν*, adhibita ethicarum virtutum analogia facile intellegitur. Ut de universa virtutis ratione in Ethicis Nic. haec dixit: *Ῥητέον οὖν ὅτι πᾶσα ἀρετή, οὗ ἂν ᾖ ἀρετή, αὐτό τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν, οἷον ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ τόν τε ὀφθαλμὸν σπουδαῖον ποιεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ· τῇ γὰρ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετῇ εὖ ὁρῶμεν* (p. 1106 a 13), ita *λέξεως ἀρετήν* perspicuitatem esse demonstrat: *σημεῖον γὰρ ὅτι ὁ λόγος, [ὡς] ἐὰν μὴ δηλοῖ, οὐ ποιήσει τὸ ἑαυτοῦ ἔργον* (1404 b 2). Haec est igitur una virtus perspicuitatis. Ethica autem virtus in medio est inter duo vitia, quorum alterum *καθ' ὑπερβολήν*, alterum *κατ' ἔλλειψιν* vituperatur. His extremis partibus respondet in virtute *λέξεως*, quod *μήτε ταπεινή* esse debeat neque *ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα*, sed, ut altero loco (1414 a 26) dicit, *δῆλον ὅτι τὸ μέσον ἁρμόττει*. Quaerendum sane est, cur illud medium appellaverit 'perspicuum', quamquam eadem oratio et perspicua potest esse et tamen propter humilitatem

1) Ut Antiphontis, quae vocantur, tetralogiae.

abesse a medio. Scilicet idem accidit in elocutionis virtute, quod, ut ethicarum virtutum exemplum afferam, in lenitate (*πραότης*) et in ambitione (*φιλοτιμία*) (Eth. Nic. Δ 10 et 11). Quia medium, in quo virtus posita est, nomine caret, vulgari quodam nomine philosopho utendum est, quod addita interpretatione ad suum usum accommodare debet. *Οὐκ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀεὶ φέρομεν τὸν φιλότιμον, ἀλλ' ἐπαινοῦντες μὲν ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἢ οἱ πολλοί, ψέγοντες δ' ἐπὶ τὸ μᾶλλον ἢ δεῖ ..... Ἔοικε δὲ τοῦτ' εἶναι καὶ περὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς. Ἀντικεῖσθαι δ' ἐνταῦθ' οἱ ἄκροι φαίνονται διὰ τὸ μὴ ὠνομάσθαι τὸν μέσον* (cf. 1127a11). Si igitur in definienda *λέξεως* virtute perspicuitatem pluribus verbis explicat, ut medium locum eam obtinere demonstret, non habemus, cur plures virtutis *partitiones* fieri arbitremur.[1])

Ne vero de perspicuitatis ratione dubitemus, nos admonet Aristotelis liber de arte poetica, quo *λέξεως ἀρετή* eadem ratione describitur (p. 1458a17). „*Λέξεως δὲ ἀρετὴ σαφῆ καὶ μὴ ταπεινὴν εἶναι· σαφεστάτη μὲν οὖν ἐστιν ἡ ἐκ τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ ταπεινή .... σεμνὴ δὲ καὶ ἐξαλλάττουσα τὸ ἰδιωτικὸν ἡ τοῖς ξενικοῖς κεχρημένη ... δεῖ ἄρα κεκρᾶσθαί πως τούτοις· τὸ μὲν γὰρ μὴ ἰδιωτικὸν ποιήσει μηδὲ ταπεινόν ... τὸ δὲ κύριον τὴν σαφήνειαν.*“ Una etiam in priore[2]) libro est elocutionis virtus, talis scilicet perspicuitas, quae humilitatem effugiat. Posterius autem opus rhetoricum rem accuratius explicat: quod indefinite dicitur in Poeticis *κεκρᾶσθαί πως*, in Rhetoricis proprium *περὶ πρέποντος* caput factum est, nam *πρέπον* docet, quomodo illa contraria misceri debeant. Cum autem in Poeticis nulla controversia de virtute *λέξεως* reperiatur, in Rhetoricis unam virtutem contra eos defendit, qui plures eas fecerunt (Rhet. III p. 1414a19): *Τὸ δὲ προσδιαιρεῖσθαι τὴν λέξιν, ὅτι ἡδεῖαν δεῖ καὶ μεγαλοπρεπῆ, περίεργον· .... τὸ δὲ ἡδεῖαν εἶναι ποιήσει δῆλον ὅτι τὰ εἰρημένα, εἴπερ ὀρθῶς ὥρισται ἡ ἀρετὴ τῆς λέξεως. Τίνος γὰρ ἕνεκα δεῖ σαφῆ καὶ μὴ ταπεινὴν εἶναι ἀλλὰ πρέπουσαν; ἄν τε γὰρ ἀδολεσχῇ, οὐ σαφής, οὐδὲ ἂν σύντομος· ἀλλὰ δῆλον ὅτι τὸ μέσον ἁρμόττει. καὶ τὸ ἡδεῖαν τὰ εἰρημένα ποιήσει, ἂν εὖ μιχθῇ, τὸ εἰωθὸς καὶ ξενικόν, καὶ ὁ ῥυθμός, καὶ τὸ πιθανὸν ἐκ τοῦ πρέποντος.*

---

1) Unam ab Aristotele statui virtutem elocutionis recte monuit Hendrickson. A. J. Ph. XXV, p. 133, 2.

2) Ars Poetica prior est tribus libris rhetoricis, qui saepe illam afferunt. Quodsi autem commemoratur Poet. 19 p. 1456a35: *τὰ μὲν οὖν περὶ τὴν διάνοιαν ἐν τοῖς περὶ ῥητορικῆς κείσθω, τοῦτο γὰρ ἴδιον μᾶλλον ἐκείνης τῆς μεθόδου*, collata ea ratione, qua ex libris iam antea editis solet aliquid afferre, intelleges rhetorica tum nondum edita fuisse, sed iam consilium libri scribendi esse initum. Hoc per se veri simile est, cum Poetica et Rhetorica alter liber alterum debuerit comitari. Ergo sequitur ut Rhet. 1372a1 non sit delendum (Christ: Gr. Litt. 4. Aufl. p. 500 Anm. 2).

Hic gravissimus locus non solum de virtutum numero, quot alii rhetores posuerint, nonnulla docet, de quibus postea dicendum est, sed ad Aristotelis ipsius rationem *λέξεως* tractandae plurimum valet.

Definitio enim *ἀρετῆς*, quam supra attulimus, initio capitis alterius libri III posita statim sequitur prooemium totius libelli. Hic autem locus de partitione virtutum, ut caput duodecimum, ita totam, quae est de elocutione, libri partem finit. Inde a capite 13 incipit tractatio *τάξεως*. Sequitur, ut omnis disputatio *περὶ λέξεως* virtuti, unde initium capit, qua finem facit, subiciatur. Hoc est fundamentum, quo reliqua capita nituntur. Neque ordo solum disputationis et eorum locorum, quibus virtus nominatim tractatur, sed etiam verba ipsa Aristotelis unam virtutem perspicuitatis comprobant. Contendit enim eas virtutes, quas proprias alii iniuria fecerint, uni suae virtuti iam inesse. Quod ut demonstret, repetit breviter *κατὰ κεφάλαια*, quae antea de elocutione disputavit: *Τὰ εἰρημένα . . . ἂν εὖ μιχθῇ, τὸ εἰωθὸς* (scil. *κύρια ἔπη*) *καὶ ξενικόν, καὶ ὁ ῥυθμὸς καὶ τὸ πιθανὸν ἐκ τοῦ πρέποντος*. Omnia, quae exposuit (*τὰ εἰρημένα*), ad virtutum *λέξεως* assequendam exposita sunt.

Quod epilogus disertis affirmat verbis, singula capita singulis probant argumentis. Ut enim virtus, qualem describit Aristoteles, *μὴ ταπεινή* esse debet, ita caput 2 ad rationem pertinet, qua *κόσμος* orationi dari possit: *διὸ δεῖ ποιεῖν ξένην τὴν διάλεκτον*. Quod quomodo intellectum vellet, postquam explicavit, ad singula praecepta transit. *Διπλῆ καὶ πεποιημένα ὀνόματα* vitanda sunt. *Κυρίοις καὶ οἰκείοις καὶ μεταφοραῖς* utendum, *ὥστε δῆλον ὡς ἂν εὖ ποιῇ τις, ἔσται τε ξενικὸν καὶ λανθάνειν ἐνδέχεται καὶ σαφηνιεῖ. αὕτη δ' ἦν ἡ τοῦ ῥητορικοῦ λόγου ἀρετή* (1404b35). Omnem de verborum delectu locum virtuti *σαφηνείας* subici videmus. Caput 3 oppositum est capiti 2. Hoc de vero verborum ornatu, illud de falso dicit, quod appellatur *τὸ ψυχρὸν κατὰ τὴν λέξιν*. Etiam in hoc capite demonstrat omnia sub specie virtutis unius, qualem initio statuit, tractari (1406a32): *Διὸ ποιητικῶς λέγοντες τῇ ἀπρεπείᾳ τὸ γελοῖον καὶ τὸ ψυχρὸν ἐμποιοῦσι* (scilicet sunt *ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα*) *καὶ τὸ ἀσαφὲς διὰ τὴν ἀδολεσχίαν. ὅταν γὰρ γιγνώσκοντι ἐπεμβάλλῃ, διαλύει τὸ σαφὲς τῷ ἐπισκοτεῖν*. Metaphorae autem in capite 4 vituperantur. 1. *Διὰ τὸ γελοῖον*, 2. *διὰ τὸ σεμνὸν ἄγαν καί τραγικόν. ἀσαφεῖς δέ, ἂν πόρρωθεν* (1406a6). Capite 5 tractatur *τὸ ἑλληνίζειν*, quod perspicuitati servire apparet. Summatim dicitur p. 1407b11: *ὅλως δὲ δεῖ εὐανάγνωστον εἶναι τὸ γεγραμμένον καὶ εὔφραστον.*[1]) Capite 6 nonnulla enumerat *σχήματα*, quae *ὄγκον* efficiunt,

---

1) Cf. etiam 1407a30: *Ἐὰν δὲ πολὺ τὸ μεταξὺ γένηται, ἀσαφές.*

cuius participem suam *σαφήνειαν* esse voluit (*μὴ ταπεινήν*). Caput 7 est *περὶ πρέποντος*, quod in ipsa definitione virtutis locum obtinuit.

Etiam ea pars libelli, quae de numerosa oratione agit, etsi maxime rhythmica pertinent ad ornatum, perspicuitati subiungitur (1408b26): *Τὸ δὲ ἄρρυθμον ἀπέραντον, δεῖ δὲ πεπεράνθαι μέν, μὴ μέτρῳ δέ· ἀηδὲς γὰρ καὶ ἄγνωστον τὸ ἄπειρον* (cf. etiam 1409a31, 1409b1). Item de figuris compositionis (p. 1410a20): *Ἡδεῖα δ' ἐστὶν ἡ τοιαύτη λέξις, ὅτι τἀναντία γνωριμώτατα καὶ παρ' ἄλληλα μᾶλλον γνώριμα.* In compositione igitur *ἡδονή* semper cum perspicuitate coniuncta apparet. Ornatus enim partem esse compositionem rhythmicam Aristoteles non negat. Sed est voluptas quaedam, quae non propriam faciat dicendi virtutem, immo vero rhetoricae subsit perspicuitati velut pars generi. Quae ratio gravissimo explicatur capite 10, quod ad intellegendam Aristotelis virtutem dicendi inprimis aptum est, quia philosphica ratione ibi eam demonstrare studet. *Τὸ γὰρ μανθάνειν ῥᾳδίως ἡδὺ φύσει πᾶσίν ἐστι*: Facile percipere omnibus natura iucundum est. Nomina autem significant aliquid, ergo iucundissima sunt, quaecunque efficiunt, ut sensum facile[1]) percipiamus. Rara nomina non intelleguntur, propria iam omnibus nota sunt et mentem praetereunt; tralationes igitur, cum maxime perceptioni prosint, maximam efficiunt voluptatem.[2]) Sicut in singulis verbis, ita tota elocutione: *Ἀνάγκη δὴ καὶ λέξιν καὶ ἐνθυμήματα ταῦτ' εἶναι ἀστεῖα, ὅσα ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν ταχεῖαν. Διὸ ..... εὐδοκιμεῖ ... ὅσων ἢ ἅμα λεγομένων ἡ γνῶσις γίνεται καὶ εἰ μὴ πρότερον ὑπῆρχεν, ἢ μικρὸν ὑστερίζει . γίγνεται γὰρ οἷον μάθησις.* Intellegitur voluptatem non modo non dirimi a perspicuitate, sed psychologice in ea includi. Quod perspicuum est, *μάθησιν ταχεῖαν* aut, ut priore loco dixit, *ῥᾳδίαν* praebet. Verba autem nimis usitata parum habent *μαθήσεως*. *Μάθησις ῥᾳδία* homini natura gratissima est. Ea ratione metaphoras et imagines percenset, quae optimae sint et *εὐδοκιμοῦσαι*. Propter *μάθησιν ῥᾳδίαν* etiam *ἐνάργεια* et probatur (1410b35) et exponitur (1411b21). Postquam deinde Aristoteles elocutionem, quam descripsit, qualis in tribus orationum generibus (*δικανικόν, δημηγορικόν, ἐπιδεικτικόν*) esset, explicavit, eo, quem supra attulimus, loco (1414a20) simplicitatem virtutis in exitu totius de elocutione tractatus defendit.

1) *ὥστε ὅσα τῶν ὀνομάτων ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν, ἥδιστα.* Valde desidero attributum apud *μάθησιν*. Omnia nomina *σημαίνει τι*, itaque *omnia* faciunt, ut discamus. Sed *ῥᾳδίως μανθάνειν ἡδύ*. Vocabulum excidisse puto, cuius sensum suppeditat 1410b21 *ὅσα τῶν ὀνομάτων ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν* [PAICTHN] HΔICTA. Cf. B. Keil: Aristides vol II p. 192, 4 cum adnotatione.

2) Haec Aristotelis ratio rhetorice aucta et in partes discerpta est. Vide Cic. De Or. III 160.

Habes indolem libri, quae nobis ad historiam elocutionis cognoscendam gravissima est. Totius λέξεως fundamentum est doctrina unius virtutis, quae toti praeceptioni subest.

Sed priusquam ab Aristotele discedamus, commemoranda est Mayeri sententia, quam in praefatione fragmentorum de Aristotelis libro III Rh. exposuit, non ignarus, quantum magister ad Theophrastum discipulum intellegendum valeret (Mayer: Prolegg. p. XV sqq.). Decem virtutum seriem collegit, quas Aristotelem tractavisse putat. Hae autem sunt: *ἑλληνισμός σαφήνεια συντομία πρέπον πιθανότης πάθος ἠθοποιΐα ἐνάργεια ἡδύ μεγαλοπρεπές*. Revera nomina quidem in Aristotelis disputatione inveniuntur omnia, sed nequaquam virtutes sunt elocutionis. Immo vero nonnullae modo non commemorantur velut *μεγαλοπρέπεια* et *πιθανότης*. *Ἐνάργεια* nusquam *ἀρετή* vocatur, *ἠθοποιΐα* et *πάθος* partes sunt *πρέποντος*, quae qua ratione omnia cum perspicuitate coniuncta sint ab Aristotele, ex iis, quae supra diximus, satis intellegitur.[1]) Itaque a varia virtutum divisione philosophus nobis defendendus est, ne et ipse falso explicetur et virtutum dicendi historia ab initio et quasi radice falso deducatur.

Sed hoc Mayerum concessisse libenter adnoto Aristotelem „*ἰδέας* (nos Aristotelem secuti dicimus *ἀρετήν*) totius libelli *περὶ λέξεως* fundamentum posuisse“ (p. XVIII).

Aristoteles philosophus animi humani indole atque natura commotus est, ut unitatem virtutis defenderet. Ex causis enim, quas affert, cognoscitur eum non ad oratorem, qui orationem compositurus est, animum attendisse, sed ad orationis iam compositae vim quidque in animis eorum, qui audiunt, efficeret. In componenda autem oratione fieri solet, ut materia dividatur in partes velut pictor ex diversis coloribus unam effingit imaginem. Eadem ratione dicendi studiosus virtutem elocutionis, etsi in animis eorum, qui perfectam audiunt orationem, una esse debet

1) Ne vero credas Mayerum Aristotelis rationem omnino non perspexisse, ipsius verba tibi affero: „Ante omnia fatendum nobis est Aristotelem non de 'ideis' loqui sed de 'virtutibus' tantum ('*ἀρεταὶ λέξεως*') neque de virtutibus quidem pluribus, sed — si ipsius verba premere volumus — unam solam '*λέξεως ἀρετήν*' commemorare. .... Sed quid omnino interest, utrum dicatur *λέξεως ἀρετήν* constitui perspicuitate, ornatu, eoque, quod decet, an: *λέξεως* esse virtutes complures, h. e. *τὸ σαφές, τὸν κόσμον, τὸ πρέπον*?“ (Mayer. prolegg. XV). Plurimum, opinor, interesse quivis respondebit, qui viderit, quantopere simplicitatem virtutis philosophus studuerit confirmare. Etiam in verbis mutandis Mayerus multo licentius. Ita p. XV iniuria supplevit '*ἀλλὰ κεκοσμημένην*', atque, cum Aristoteles se ipsum sine illo supplemento repeteret, etiam alterum locum mutavit (p. XVIII). Quae est illa ratio critica? Tria statuit Aristoteles, quorum duo sunt extrema, medium autem est *πρέπον*. Qui quattuor inde facit, rationem non intellegit. De addito *λίαν* (p. XVI, 1) cf. infra p. 39.

ad finem (τέλος) orationis accommodata, tamen in perficiendo et quasi fabricando diversas et minores in partes diiungere mavult. Apparet in rhetorum ordine fuisse eum, qui philosopho repugnante virtutem divisit, ὅτι ἡδεῖαν δεῖ καὶ μεγολοπρεπῆ. Virtutis simplex forma τὸν θεωρητικόν sapit, multiformis τὸν πρακτικόν. Nomine vero illum auctorem appellare non audeo.[1])

Historia artis dicendi Aristotelis adversarios eos, qui virtutem diviserunt, vicisse docet. Ipse eius discipulus et διάδοχος, qui magistri doctrinam complere quam mutare semper maluit, in virtutibus tamen dicendi illos sequitur. Cuius quattuor virtutes supra exposuimus. Hoc loco satis est commonefacere de Ciceronis testimonio, unde tota nostra disputatio profecta est: „Sermo purus erit et latinus (ἑλληνισμός), dilucide planeque dicetur (σαφήνεια), quid deceat, circumspicietur (πρέπον) .... quartum ... ornatum illud, suave et afluens“ (Or. 79).

Quibuscum statim comparemus, quae de Stoicorum partitione elocutionis tradat Laertius Diogenes VII, 59:

Ἀρεταὶ δὲ λόγου εἰσὶ πέντε· Ἑλληνισμός, σαφήνεια, συντομία, πρέπον, κατασκευή.

Quae ita explicantur:

Ἑλληνισμός ἐστι φράσις ἀδιάπτωτος ἐν τῇ τεχνικῇ καὶ μὴ εἰκαίᾳ συνηθείᾳ.

Σαφήνειά ἐστι λέξις[2]) *γνωρίμως παριστᾶσα τὸ νοούμενον.*

Συντομία ἐστὶ λέξις αὐτὰ τὰ ἀναγκαῖα περιέχουσα πρὸς δήλωσιν τοῦ πράγματος.[3])

Πρέπον ἐστὶ λέξις οἰκεία τῷ πράγματι.

Κατασκευή ἐστι λέξις ἐκπεφευγυῖα τὸν ἰδιωτισμόν.

Omnia facile intelleguntur praeter quintum, quid sit κατασκευή. Hanc enim cum idiotismi negatione definitam videant, sunt qui omnino Stoicae elocutionis doctrinae vera ornamenta deesse arbitrentur: „Positive ornament their system does not inculcate at most only avoidance of the vulgar“ (Hendrickson: A. J. Ph. XXVI, 1905 p. 259). Qua in sententia vir doctissimus Hendrickson totum fere de generibus dicendi iudicium suum posuit. Sed etiam Aristoteles reiecta humilitate maluit colligere omnia, quae ad ornatum orationis pertinent, quam ornatu proprie appellato significare, cum in definitione virtutis statueret, ut esset

1) Spengel, Diels Theodectem auctorem putaverunt, Striller (De Stoic. stud. rhet. p. 51) Isocratem. cf. Wendland: Anaximenes v. Lamps. p. 43.

2) Attende ad differentiam inter φράσιν et λέξιν.

3) Cf. Aristotelem de narrationis mediocritate Rhet. III 1416b36 *Τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ λέγειν ὅσα δηλώσει τὸ πρᾶγμα.*

μὴ ταπεινή. Ταπεινός autem et *ἰδιωτικός* synonyma sunt. Psychologice quoque rationem fugiendi *ἰδιωτισμοῦ* explicavit 1404b6: *μὴ ταπεινὴν ἄλλα κεκοσμημένην (ποιεῖ) τἆλλα ὀνόματα, ὅσα εἴρηται ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς· τὸ γὰρ ἐξαλλάξαι ποιεῖ φαίνεσθαι σεμνοτέραν· ὥσπερ γὰρ πρὸς τοὺς ξένους οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὸς τοὺς πολίτας τὸ αὐτὸ πάσχουσι καὶ πρὸς τὴν λέξιν· διὸ δεῖ ποιεῖν ξένην τὴν διάλεκτον* (contrarium *ἰδιωτικὴ λέξις*)*· θαυμασταὶ γὰρ τῶν ἀπόντων εἰσίν, ἡδὺ δὲ τὸ θαυμαστόν ἐστιν.* Haec igitur causa est, cur effugiat orator *τὸν ἰδιωτισμόν.* Quod fieri non potest nisi ornamentis; vide, ut exemplum afferam, 1405a9: *τὸ ξενικὸν ἔχει μάλιστα ἡ μεταφορά* (1404b36 etc.). Etiam magis ad Stoicorum definitionem accedunt haec in Poeticis 1458a18: *σαφεστάτη (λέξις) . . . ἡ ἐκ τῶν κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ ταπεινή. Σεμνὴ δὲ καὶ ἐξαλλάττουσα τὸ ἰδιωτικὸν ἡ τοῖς ξενικοῖς κεχρημένη. ξενικὸν δὲ λέγω . . . πᾶν τὸ παρὰ τὸ κύριον* (cf. 1458a31). Neque aliter intellegendum est, quod dicit Isocrates Paneg. 11: *τινὲς ἐπιτιμῶσι τῶν λόγων τοῖς ὑπὲρ τοὺς ἰδιώτας ἔχουσι.* Posteriorum rhetorum libri pleni sunt exemplorum, quibus ornamenta significantur e contrario *ἰδιωτισμοῦ*, ex quibus, ut unum afferam, quo etiam vocis *κατασκευή* usus illustratur, Dionysius Halic. de Lys. c. 3 p. 456R haec exhibet: *(Λυσίας) καὶ σεμνὰ καὶ περιττὰ καὶ μεγάλα φαίνεσθαι τὰ πράγματα ποιεῖ τοῖς κοινοτάτοις χρώμενος ὀνόμασι καὶ ποιητικῆς οὐχ ἁπτόμενος κατασκευῆς. τοῖς δὲ προτέροις οὐχ αὕτη ἡ δόξα ἦν, ἀλλὰ βουλόμενοι κόσμον τινὰ προσεῖναι τοῖς λόγοις, ἐξήλλαττον τὸν ἰδιώτην καὶ κατέφυγον εἰς τὴν ποιητικὴν φράσιν, μεταφοραῖς τε πολλαῖς χρώμενοι καὶ ὑπερβολαῖς καὶ ταῖς ἄλλαις τροπικαῖς ἰδέαις, ὀνομάτων τε γλωττηματικῶν καὶ ξένων χρήσει καὶ τῶν οὐκ εἰωθότων σχηματισμῶν τῇ διαλλαγῇ καὶ τῇ ἄλλῃ καινολογίᾳ καταπληττόμενοι τὸν ἰδιώτην. δηλοῖ δὲ τοῦτο Γοργίας τε ὁ Λεοντῖνος ἐν πολλοῖς πάνυ φορτικήν τε καὶ ὑπέρογκον ποιῶν τὴν κατασκευήν . . . . Θουκυδίδης γοῦν . . . . ποιητικῇ κατασκευῇ χρησάμενος ἐν πολλοῖς ἐξήλλαξε τὴν ἑρμηνείαν εἰς ὄγκον ἅμα καὶ κόσμον λόγων ἀηθέστερον . . . (Λυσίας) ὁμοίως δὲ τοῖς ἰδιώταις διαλέγεσθαι δοκῶν πλεῖστον ὅσον ἰδιώτου διαφέρει κτλ.* Quid sit in Stoicorum definitione *τὸ ἐκφεύγειν τὸν ἰδιωτισμόν*[1]) neque fieri hoc posse, nisi ornamentorum usu, quam *κατασκευήν* nominat, Dionysius docet.[2])

1) Eadem definiendi ratione 'mutatis mutandis' in simili re utitur Posidonius Laert. Diog. VII, 60: *Ποίημα δέ ἐστιν λέξις ἔμμετρος ἢ ἔνρυθμος μετὰ σκευῆς* (*κατασκευῆς* Reitzenstein, cf. infra p. 37 adnot. 2) *τὸ λογοειδὲς ἐκβεβηκυῖα.*

2) Cf. etiam Dionys. Halic. *Περὶ μιμήσεως* p. 215 U—R: *Γοργίας μὲν τὴν ποιητικὴν ἑρμηνείαν μετήνεγκεν εἰς λόγους πολιτικούς, οὐκ ἀξιῶν ὅμοιον τὸν ῥήτορα τοῖς ἰδιώταις εἶναι. Λυσίας τοὐναντίον ἐποίησε· τὴν γὰρ φανερὰν ἅπασι καὶ τετριμμένην λέξιν ἐζήλωσεν ἔγγιστα νομίζων εἶναι τοῦ πεῖσαι τὸν ἰδιώ-*

Ex instrumentis autem κατασκευῆς, quae affert, satis elucet, eam omnia ornamenta orationis complecti. Sequitur, ut haec Stoicorum virtus plane consentiat cum quarta Theophrastea. Ornatus virtutem ab iis ex institutione λέξεως expulsam esse non debuit contendere vir doctissimus Hendrickson, cum unam Theophrasti partem, λόγον πρὸς τὰ πράγματα, ab iis receptam esse diceret (A. J. Ph. XXVI, 255 sqq.). Etsi enim propter συντομίαν adeo probatam, ut propriam fecissent virtutem, veri simile est eos caput ornatus minus accurate tractavisse, tamen aliud est virtutem plane exstinguere, aliud ei obtrectare.[1]) Addita igitur tertio loco συντομίας virtute quattuor Theophrasti virtutes λέξεως Stoici in suam artem converterunt: ἑλληνισμόν σαφήνειαν πρέπον κατασκευήν.[2]) Itaque quamvis apta fuerit ad Stoicorum philosophiam simplex perspicuitatis virtus, quam docuit Aristoteles, tamen Theophrasti auctoritatem[3]) in λέξεως institutione maiorem fuisse videmus quam ipsius magistri.

Quaerendum nunc est, quomodo differentiae, quas inter diversos de virtutibus auctores intercessisse adhuc vidimus, ex historia explicentur.

την τὸ κοινὸν τῆς ὀνομασίας καὶ ἀφελές (cf. etiam Cic. Or. 76 Dionys. de Dem. c. 10 p. 983 R). De vocis κατασκευή usu apud Dionysium Halic. ceterosque rhetores disputavit Brandstätter, Studien f. Lipsius p. 153 sq., sed Stoicos neglexit et nimis recentem putat esse usum vocabuli.

1) Quae cum ita sint, etiam cetera, quae Hendrickson de trium generum origine et ratione eodem loco disseruit, facere non possum, ut tam vere quam scite disputata putem.

2) Quia non solum recentiores rhetores ornamenta nomine κατασκευῆς complexi sunt, sed etiam Stoici, supra assensi sumus Geigenmüllero, qui idem nomen iam Theophrasti quartae virtuti tribuit. Haud scio an aliud quoque vocabulum Tulliani Oratoris ex Graeco certe fonte detortum ad Graecam vocem κατασκευή referendum sit. Ibi enim statim post Theophrasti nomen (Or. 79) et ante partitionem illam ornamentorum, quam propter Dionysii Halic. consensum viri docti Theophrasto reddiderunt, haec leguntur verba (Or. 80): „Verecundus erit usus oratoriae quasi *supellectilis*. supellex est enim quodam modo nostra, quae est in ornamentis, alia rerum, alia verborum.“ Vocem 'verecundus' e Theophrasto depromptam esse Cicero tradidit (Ep. ad Fam. XVI, 17 Fragm. X Schmidt, p. 62 Mayer). Verbis autem 'quasi' et 'quodam modo' Cicero significat se notam quandam vocem Graecam Latine exprimere. Quae fuit haec vox Graeca? Sine dubio a radice σκευ- deducenda est. Cum igitur Stoicorum, quorum cum Theophrasto affinitatem cognovimus, usus κατασκευῆς adsit, etiam Latinam vocem 'supellex', qua Theophrasti quoddam vocabulum Cicero expressit, ad κατασκευήν referemus. Ceterum in Posidonii definitione supra allata (p. 36, adnot. 1) recte mihi videtur Reitzenstein (Varro und Joh. Mauropus, p. 92) coniecisse κατασκευῆς pro σκεῦης.

3) Vetustior Stoa omnino rhetoricam artem Theophrasti imitata est. Has enim partes rhetorices illi posuerunt: Diog. Laert. VII, 43 εἶναι δ' αὐτῆς τὴν διαίρεσιν εἴς τε τὴν εὕρεσιν καὶ εἰς τὴν φράσιν καὶ εἰς τὴν τάξιν καὶ εἰς τὴν ὑπόκρισιν. Theophrastus, qui scripsit περὶ ὑποκρίσεως, eam partem tribus prioribus addidit. Recentiores Stoici aliter vide Striller: De Stoicorum stud. rhet. p. 35 sqq.

I. *Ἑλληνισμός* etiam apud Aristotelem est *ἀρχὴ τῆς λέξεως* (cap. V). Ex quinque praeceptis, quae congessit, duo (scilicet alterum et tertium) magis ad *ἐκλογὴν ὀνομάτων* pertinent, primum est de accurata *συνδέσμων* ratione.[1]) Ad grammaticam formam tendit quartum et quintum praeceptum.

Theophrastus et Stoici sine dubio plus operae huic parti tribuerunt. Iam illa aetate *οἱ πεπαιδευμένοι* magnopere studebant puro sermoni. Quoniam nobis de Theophrasto res est, in mentem venit fabellae cuiusdam a Fabio traditae (Quintil. VIII 1, 2): „Hic non alienum est admonere, ut sint quam minime peregrina et externa; multos enim, quibus loquendi ratio non desit, invenies, quos curiose potuis loqui dixeris quam Latine, quomodo et illa Attica anus Theophrastum, hominem alioquin disertissimum, adnotata unius adfectatione verbi hospitem dixit, nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod nimium Attice loqueretur“ (cf. Cic. Brut. 172). Haec sane fabula est. Sed fabula quoque demonstratur Theophrastum nomen habuisse propter studium puri sermonis.[2]) Unde conici potest eam partem *λέξεως*, quae erat *περὶ ἑλληνισμοῦ*, accurate esse tractatam, accuratius quam a magistro. Ipsa ars grammatica, cuius praecepta illi virtuti suberant, post Aristotelem magnopere aucta est. Stoici, grammaticae doctrinae studiosissimi, fortasse etiam plura Theophrasto de hac virtute praeceperunt.

Laertius verbis illis, quibus *ἑλληνισμόν* secundum Stoicos explicavit, iam discrimen facit inter *τεχνικὴν συνήθειαν*, consuetudinem eorum, qui arte imbuti sunt, et inter *εἰκαίαν συνήθειαν*, consuetudinem cotidiani sermonis, nullis regulis coercitam.[3]) Oratoribus *τεχνικὴ συνήθεια* necessaria est.

II. *Σαφήνεια* tanto minorem *λέξεως* partem occupare poterat apud Theophrastum et Stoicos, quam apud Aristotelem, quo plura inde in novas tres aut quattuor virtutes deducta sunt. Quaecumque ad gram-

---

1) Hoc praeceptum gravissimum putabatur, ut docet Anaximenis Ars in reliqua elocutione satis exilis I, 211 Sp.[1]

2) Cf. similem fabulam de mutato nomine Tyrtami in Theophrastum propter suavitatem loquendi, quam tradunt Strabo, Laert. Diog., Suidas posteriores Graeculi, Romanorum Varro (Wilmanns p. 186) Cicero, Seneca (Nat. Quaest. VI cap. 13) Quintil., Plinius. Utraque fabula Hermippi biographi ingenium sapere videtur, qui scripsit *περὶ Θεοφράστου*. Recentiores Hermippi scriptis semper fere uti solebant.

3) Quo ex discrimine postea *ἀττικισμός* ortus est, qui cum artificiosa consuetudine *ἑλληνισμοῦ*, qualem Theophrastus et Stoici postulant, comparandus est. De Stoicorum puro sermone vide Reitzenstein: Varro und Joh. Mauropus, p. 30, p. 62, de Laertii testimonio de virtutibus Stoicis ibidem Nachträge p. 90.

maticam rationem pertinebant, primae ἑλληνισμοῦ virtutis erant atque cum τὸ ἡδύ, quod ab Aristotele cum perspicuitate psychologicis vinculis (Rhet. III, c. 10) coniunctum esse vidimus, ab eo solutum et in quarta virtute collocatum esset, πρέπον autem suum caput obtineret, non ita multa reliqua erant, quae in perspicuitate tractarentur. Coartatum esse huius virtutis orbem recentioribus quoque testibus ascitis ostenditur.

Stoici vero etiam plura ei detraxerunt, cum συντομίαν, de qua Theophrastus sine dubio in perspicuitate dixit, propriam virtutem facerent. Cuiusmodi virtutem Stoicorum ingenio admodum placere apparet. Aristoteles συντομίαν solam non modo non virtutem, sed vitium putavit. Nusquam in toto libello περὶ λέξεως συντομίαν per se commendat, non magis quam ὄγκον. Haec duo contraria sunt: qui ὄγκον solum sequitur, ἀδολεσχεῖ, qui συντομίαν, fit ἀσαφής. Capite 6 ὄγκος et συντομία una tractantur ita, ut altera semper fiat e contrario alterius. Sequitur, ut prorsus cum Aristotelis sententia consentiant haec verba: ἄν τε γὰρ ἀδολεσχῇ, οὐ σαφής, οὐδὲ ἂν σύντομος (1414 a 25), neque Mayerus sit audiendus, qui 'λίαν' ante 'σύντομος' addidit et contendit Aristotelem συντομίαν sine dubio virtutem putasse, quod demonstrari non potest nisi confundendo medio cum brevitate, quasi τὸ μέσον intellegendum sit 'μέτριος συντομία' (cf. Mayer p. XVI Annot. 1). Stoici brevitatem Laertio auctore ita definiverunt, ut virtus haberi posset. Si enim αὐτὰ τὰ ἀναγκαῖα adsunt, vituperari nequit ἀσάφεια.

Quarta Theophrasti, quinta Stoicorum virtus, cuius omnia ornamenta elocutionis erant, quamque κατασκευὴν appellatam esse cognovimus, ab Aristotele in perspicuitate collocata est. Tamen ipse prodit iam sua aetate alios προσδιαιρεῖσθαι τὴν λέξιν, ὅτι ἡδεῖαν δεῖ καὶ μεγαλοπρεπῆ. Quae verba, qui legit, facile credit *duas* novas Aristotelem commemorare virtutes. Ita interpretes nostrum locum explicare solent. Sed si verba illa ex historia interpretamur et accuratius inquirimus, haud scio an aliter iudicemus.

Theophrastus enim, quin eorum, quos Aristoteles commemorat, sententiam adhibuerit, non dubium est. Is autem non minus quam Stoici universa ornamenta et ea, quae suavem reddant orationem, et quae magnificam, una virtute comprehendit, cuius duas partes, ἡδύ et μεγαλοπρεπές, teste Cicerone discernit. Haec duo nomina in recentioribus scriptis rhetoricis promiscue adhibentur, ubi semper una virtus κατασκευῆς significatur. Quid? Eos, quibuscum certat Aristoteles, utrum verisimile est duas duobus illis nominibus significasse virtutes, an unam

eandem, quam postea Theophrastus, quam Stoici receperunt? Atque ipsa Aristotelica verba idem probare mihi videntur. Adiungit enim illis, quae attuli, verbis *τὸ δὲ προσδιαιρεῖσθαι τὴν λέξιν, ὅτι ἡδεῖαν καὶ μεγαλοπρεπῆ, περίεργον*, brevem refutationem. Neque fugit viros doctos in ea solum *ἡδύ* commemorari, *μεγαλοπρεπές* autem plane neglegi. Quin etiam Thurotius, sagax libri interpres, coniectura restituere uno loco (cf. Roemeri apparatum) *μεγαλοπρεπῆ* (scil. *λέξιν*) volebat. Quid? si una haec erat *διαίρεσις* duobus nominibus appellata? Tum demum refutatio Aristotelis recte intellegitur. Si propriam virtutem *ἡδύ* refellit, etiam *μεγαλοπρεπές* refellit. Unum enim est, neque voce *καὶ* in verbis illis '*ὅτι ἡδεῖαν καὶ μεγαλοπρεπῆ*' tertia *προσδιαίρεσις* adiungitur, sed una est inde a verbo *προσδιαιρεῖσθαι*, ut apud Ciceronem sine dubio unum est, quod dicit 'ornatum illud, suave et afluens' (Or. 79).

Iam satis singula tractavimus, ut initia dicendi virtutum historice describere possimus.

Una virtus *λέξεως* ab Aristotele exponitur: *σαφήνεια*. In arte poetica eam paucis sed apertis verbis docet et in rhetorica, etsi multa addit et psychologiae rationes affert, tamen sententiam eandem de simplicitate virtutis defendit. Haec Aristotelis virtus etiam ornamenta amplectitur. Ita una virtus totam *λέξιν* sub potestatem suam redigit, aliam autem partitionis rationem Aristoteles non adhibet.

Uni virtuti philosophice explicatae obstabant rhetoris cuiusdam duae virtutes. Omnia, quae ad ornatum sive suavitatis sive magnificentiae causa adhibitum pertinebant, secessionem a perspicuitate fecerunt et propriam condiderunt virtutem. Sic ea elocutionis facta est divisio, ex qua plurimae inter rhetores et gravissimae lites ortae sunt. Semper enim, quotiens de elocutione certatum est, duo castra erant, quorum altera planam et dilucidam orationem defendebant, altera ornatam et magnificam. Primum philosophi, ut eos decebat, perspicuitatem pluris aestimabant, eam Plato defendebat, ea Aristotelis virtus *λέξεως* facta est. Stoici etsi ornatum duce Theophrasto quasi necessariam partem oratoriae elocutionis agnoscebant (*κατασκευή*), tamen *σαφήνειαν* maxime coluisse scimus. Epicurus, qui omnem ornatum damnavit, nomine magis quam re cum Aristotele consentit Laert. Diog. X, 13: *σαφὴς ἦν οὕτως ὡς καὶ ἐν τῷ περὶ ῥητορικῆς ἀξιοῖ μηδὲν ἄλλο ἢ σαφήνειαν ἀπαιτεῖν*. Sed haec Epicuri perspicuitas omni oratoria supellectile carebat et damnata arte naturam solam sequebatur Maxim. Planud. V 440 Walz: *φύσις γάρ ἐστιν ἡ κατορθοῦσα λόγους, τέχνη δὲ οὐδεμία*, cum Aristoteles ornandi causa *ξένην ποιῆσαι τὴν διάλεκτον* suaderet et artem *λέξεως* conscriberet. Attici deinde *σαφήνειαν* Aristotelicam contra appa-

ratum et luxuriam Asianorum defendebant, omni denique aetate utriusque rationis studiosi bella inter se miscebant.[1])

Amissa Aristotelis unitate ἀρετῆς usque ad quattuor virtutes processit Theophrastus, Stoici ad quinque, sed plures etiam virtutes in vetustiore arte rhetorica numeratas esse nullo probatur testimonio.[2]) Posteri autem ii, qui quattuor virtutes docent (Cicero, Quintilianus, etiam Auctor ad Herennium), spreta Stoicorum brevitate Theophrasti rationem secuti sunt.

Habemus omnes gradus, quibus virtutes auctae sunt: simplicem ἀρετήν tenemus in Aristotele, de duplici ab eo certiores fimus, quattuor docuit Theophrastus, quintam addiderunt Stoici. Sed neque ante Theophrastum Aristoteles neque post Theophrastum Stoici[3]) praeter virtutum partitionem ullam ad λέξιν praecipiendam admiserunt. Χαρακτῆρες cum virtutibus non coniungebantur. Iam hoc loco quaerendum est, utrum Theophrastum cum Aristotele et Stoicis in eodem ordine stare malis credere, an ei et ἀρετάς et χαρακτῆρας λέξεως tribuere.

Aristotelicae et Theophrasteae aetatis rhetores, qui in artis rhetoricae historia eminent, de elocutionis virtutibus aut nihil docuerunt aut quid docuerint, nobis ignotum est. Isocrates τέχνην, quae sub eius nomine ferebatur, non conscripsit. Sed utut est de fide libri — de hac enim re non quaerimus — ea, quae de praeceptis ad elocutionem pertinentibus inde traduntur, ad virtutes dicendi nihil fere valent.[4]) Maximus Planud. nonnulla Isocratea collegit περὶ λέξεως (Fragm. II, 6 ed. Benseler-Blass). Quorum pars pertinet ad Aristotelis caput περὶ ἑλληνισμοῦ (ut συνδέσμων cura), alia ad σύνθεσιν (de hiatu, de rhythmo), alia ad ἐκλογὴν ὀνομάτων (etiam καλὰ ὀνόματα commendantur et μεταφορὰ μὴ σκληρά). Quaedam igitur etiam ad ornatum pertinent, tamen virtutum partitionis nullum invenitur vestigium. Immo Planudes omnia in καθαρότητος quasi summo capite collocat: Ἐκ τῆς Ἰσοκράτους τέχνης διδασκόμεθα ποῖαι τῶν λέξεων λέγονται καθαραί· τοσοῦτον γὰρ πεφρόν-

1) Res dilucide explicatur Quintil. XII 10, 40, cf. inter multos hac de re Norden: Ant. Kunstpr., qui ubicunque eam litem tractat, Radermacher: Rh. Mus. 54, 351 sqq. Hendrickson: A. J. Ph. vol. XXVI 249 sqq.

2) Stoicorum ἀρετὰς λέξεως Mayerus prope neglexit. Commemoravit eas in adnotatione p. 21, sed nihil habuit, quid de iis diceret, nisi: „Complures ideas deesse vides". Immo vero a Stoicorum numero discere potuit, quid esset de Theophrasti et Aristotelis virtutibus iudicandum.

3) Etsi enim Stoicus quidam incerti temporis *genera* dicendi docuit, quod Radermacherus contendit — ne id quidem mihi probatum est — tamen Laertii auctorem λέξιν in quinque *virtutum* fundamento posuisse apparet.

4) Docte de Aristotelis cum Isocratis arte affinitate disseruit Wendland: Anax. v. L. p. 35 sqq., ad λέξιν pertinet p. 44.

τικε τῆς καθαρότητος τῶν λέξεων ὁ ἀνήρ, ὡς καὶ ἐν τῇ οἰκείᾳ τέχνῃ τοιάδε παραγγέλλειν περὶ λέξεως. Videtur a Planude demum caput καθαρότητος praeceptis Isocratis praepositum esse. Quae vox, ut erat usus recens, maxime ad virtutem ἑλληνισμοῦ pertinet. Sed apparet de virtutum apud Isocratem ratione nihil ex illo fragmento posse concludi. Etiam ipsius Isocratis verba, quae περὶ λέξεως orationibus inserta sunt, minus, quam quis exspectabit, ad ornatum pertinent. Atque in Philippi prooemio magis de aliis, quam de se ipso testis est. Postquam enim se aliter atque ceteros oratores dicturum esse promisit, ita pergit (Or. V 4): *Καὶ περὶ τούτων οὕτως ἐδόκουν διεξιέναι τοῖς ἀκούουσιν ὥστε μηδένα τὸν λόγον αὐτὸν* (sic legendum est. *αὐτῶν* ed. Benseler-Blass) *μηδὲ τὴν λέξιν ἐπαινεῖν ὡς ἀκριβῶς καὶ καθαρῶς ἔχουσαν, ὅπερ εἰώθασί τινες ποιεῖν, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων θαυμάζειν κτλ.* Etiam hoc loco Aristotelis perspicuitas (ἀκριβῶς καὶ καθαρῶς[1])) comparanda est. Similiter Panath. 1: *νεώτερος μὲν ὢν προῃρούμην γράφειν τῶν λόγων οὐ τοὺς μυθώδεις .... οὐδ' αὖ τοὺς ἁπλῶς εἰρῆσθαι δοκοῦντας καὶ μηδεμιᾶς κομψότητος μετέχοντας, οὓς οἱ δεινοὶ περὶ τοὺς ἀγῶνας παραινοῦσι τοῖς νεωτέροις μελετᾶν.* Hic igitur δεινοὶ περὶ τοὺς ἀγῶνας perspicuitatem ab oratione exigebant. Isocrates adulescens ἡδονῇ maiorem partem concessisse videtur Philipp. 27: *οὐδὲ γὰρ ταῖς περὶ τὴν λέξιν εὐρυθμίαις καὶ ποικιλίαις κεκοσμήκαμεν αὐτόν, αἷς αὐτός τε νεώτερος ὢν ἐχρώμην καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπέδειξα, δι' ὧν τοὺς λόγους ἡδίους ἂν ἅμα καὶ πιστοτέρους ποιοῖεν. ὧν οὐδὲν ἔτι δύναμαι διὰ τὴν ἡλικίαν, ἀλλ' ἀπόχρη μοὶ τοσοῦτον, ἢν αὐτὰς τὰς πράξεις ἁπλῶς δυνηθῶ διελθεῖν.* Sed Isocrates etsi τὸ ἡδὺ et ipsum se coluisse et alios docuisse fatetur, tamen virtutem λέξεως eam non videtur fecisse. Itaque num omnino virtutes dicendi elocutionis fundamentum fecerit, nescimus. Quae de elocutione inveniuntur[2]), cum Aristotelis potissimum perspicuitate comparari possunt.

Similiter res se habet in Anaximene. De elocutione autem hic rhetor satis brevis est. Atque complura eius praecepta cum Aristotele congruere Wendlandius demonstravit (Anax. v. L. p. 44sqq.). Non invenitur apud eum nomen ἀρετή, quamquam et ipse quoque σαφήνειαν postulat. Sed finis est καλλίστη λέξις c. 23 (p. 210,21sqq.): *ὅπως δὲ καλλίστην ποιήσεις τὴν ἑρμηνείαν νῦν δηλώσομεν* (c. 24). *Πρῶτον*

1) Quibus de vocabulis vide Geigenmüller: Quaestiones Dionysianae de vocabulis artis criticae. Diss. Lips. 1908, p. 13 et 14. Sed ἀκρίβεια ab Isocrate magis ad ornatum, quam ad ἑλληνισμόν proprie dictum videtur adhibitum esse cf. Panegyr. 11.

2) Locos congessit Sheehan: De fide artis rhetoric. Isocrati attributae, Bonn. Diss. 1901 p. 30sqq.

μὲν οὖν εἰς δύο ἑρμηνεύειν, εἶτα σαφῶς δεῖ λέγειν. Prima pars ab Aristotele et virtutum doctrina plane aliena est. Altera etsi congruit et nomine et praeceptis quibusdam, tamen aliud est *σαφήνειαν* inter multa varia praecepta postulare, aliud eam sub *virtutis* nomine fundamentum ponere totius elocutionis. Gorgianas figuras (*ἀντίθετα, παρισώσεις ὁμοιότητας*) Anaximenes neque prima neque altera sua elocutionis parte, sed appendicis instar tractavit (c. 26 *περὶ δὲ ἀντιθέτων κτλ. ... λέγωμεν ἤδη. δεησόμεθα γὰρ καὶ τούτων*). Quae cum ita sint, neque Isocrates neque Anaximenes in historia virtutum elocutionis locum obtinent. *Αἱ ἀρεταὶ λέξεως* a philosophis, non a rhetoribus et inventae et institutae sunt (Aristoteles, Theophrastus, Stoici). Sed *λέξεως* virtutes inventae videntur esse et instructae ad exemplum *ἀρετῶν διηγήσεως*, quae propius nos ad rhetores quam ad philosophos ducent. Ad eas iam transeamus.

VITA.

Natus sum Franciscus Ioannes Stroux a. d. VIII Kal. Sept. Anno MDCCCLXXXVI Hagenoviae, in oppido Alsatiae, patre Henrico, cuius in pueritia deflevi mortem praematuram, matre Francisca e gente Faber. Fidei addictus sum catholicae. Gymnasium Hagenoense per novem annos frequentavi, maturitatis testimonium adeptus Argentoratum me contuli ibique per ter sex menses philologiae et historiae studiis totum me dedi. Inde Georgiam Augustam, universitatem Gottingensem, philologiae fama celebratam petivi; cuius sub auspiciis unum annum mihi per vitam memorabilem versatus Argentoratum redii. Docuerunt me viri doctissimi Baeumker Bresslau Dilthey † Holtzmann Husserl Keil Klotz Leo Ludwig † Meineke Michaelis † Neumann Reitzenstein Schwartz Spiegelberg Stein Thrämer Wackernagel Wiegand, quibus omnibus hoc loco gratias ago quam maximas. Inprimis autem viri illustrissimi Keil Leo Reitzenstein Schwartz, qui philologiae et praeclarae humanitatis sacra mihi ostenderunt, adeo de me sunt meriti, ut nullis verbis gratias debitas agere possim. Memoriam eorum cum pietate discipuli colam per totam vitam.